

پښتو سندرې

ليکونکی: گل پاچا «الف»

Ketabton.com

کابل-۱۳۲۳ هجري شمسي

حمد و ثنا

په نامه د هغه خدای مې دا بیان دی
په سجود ئې محکمی سردی لکولی
هره ونه په قیام سره ولاړه
همه واړه په تسبیح د ده مشغول دي
هر ماهي ئې په اوبو کښې حمد وائي

چه یو نوم ئې په نومونو کښې سبحان دی
هم ئې زورند په رکوع سره آسمان دی
هر گیاه ئې په تسبیح سره زبان دی
که ملک دی که پیری دی که انسان دی
هر مارغه ئې په چمن کښې ثنا خوان دی

«رحمان بابا»

یادونه: دا کتاب په ۱۳۲۳ هجري ش. کښې لیکل شوی و، او د کال په مطبوعاتي جوازونو کښې یې
لمړی جایزه اخیستې وه. بیا په کال ۱۳۲۵ هجري ش. کښې د کتاب د تکمیل د پاره نورې برخې هم
و لیکل شوې او کتاب د پښتو ټولني له خوا چاپ شو.

لوستونکو ته

د بلبلو په نظر کلو ته کورئ
لیلی نه ده چا لېدلې بې مجنونه

چه سل زرونه په یوه نگاه ژوندی کړې
لوی حکمت دی ستا د سترگو په کانه کبسي

د بې دردو هېڅ له عشقه بهره نشته
موز یکی ته د پیزوان خبرې مکره

مرده دل لره له ذوقه خبر نشته
په نهاد کبسي ئې د مینې اثر نشته

غافل زره لره له ذوقه خبر بویه
ناقابله حوی له کوره بدر بویه
د ریبار په سترگو ریار عاشقان وینی
په دا غټو سترگو کله آسمان وینی

هر سړی لره د مینې هنر بویه
نور فکرونه له زره وباسه بی عشقه
دروزن په دیده کورئ ذره لمر ته
امتیاز د نیک و بد نشی کولی

مطلب ته را بلنه

که د دنیا د نیمگړی بازار له شور و غوغا نه پر څه لرې شو، که د غرو دزرکو او د بڼ د بلبلو آواز ته غور کبسر دو، که د جروویو او آبشارونو شور و فریاد ته بڼه خیر شو او د رڼو ستورو د سترگونو په معنی وپوهېږو، که د زمانې یادداشتونه را برسېره کړو او سترگې وغړوو، پدې شنو ناوونو او بڼکو درو کبسي د پښتو ډېر شاعران وینو چه لکه سرشار آبشارونه د خپلو اوبڼکو له کاروان او شور و فریاد سره تېر شويدي چه تر اوسه ئې آوازونه پدې پاکه هوا کبسي کرزي او د آسمان په شنه ډنډ کبسي غوتې وهي.

پدې غرو او رغو کبسي ډېرې د سورنارې لکه د شپڼو شپېلی اوچتی شوی چه اوس هم زرکې ورپسی ځان له کرنکه ولی او د هوا کوترې ورپسې ترورې کرزی.

هندوکش او سپین غر تر اوسه پوری هماغه نارو ته گوش به آواز ولاړ دي او د آسمان په لمنو کښې ورپسې څار کوی، د مشرقي تورغر او د تیرا سوی غرونه د همدوی په غم کښې تک تور او لوغړن له تاوه ډک ښکاره کېږی، سیندونه او دریا بونه په همدوی پسې شپه او ورځ ناقراره دی، د کسې غر د همدوی په مناجاتو او رازونیز د خدای په دربار کښې په قیام ولاړ دی. د سوریانو او غوریانو کروړان او پهلوانان په همدغو نغمو کښې راته ځان ښی د روښانه فکرو خاوندان په همدغو شاعرانه نغماتو کښې را سره خبری کوی او په همدغه عالم کښې د خپلو توریالیو او ننکیالو په نامه خوشحالپرو او رحمانی تعلیمونه اروو.

مونږ له ډېر وخته را ایسې شعر او شاعران لرو چه خانان او قلندران، پاشاهان او امیران، پیران او بابا ګان پکښې وینو او افتخار پرې کوو. کوم شی چه مونږ ته له خپلو پلرو او نیکو، مشرانو او پادشاهانو، فقیرانو او قلندرانو پاته دی او هر څه پکښې شته هغه باید د قدر او قدر منو په نظر وګورو.

هر څه چه غواړی او په هر شی پسې چه ګرزی په دغو الهامی نغمو او پښتو سندرو کښې پیدا کېږی. د پاک خدای مینه او محبت، د ښایست او ښکلیتوب ستاینه، د عشق ناقراری او لېوالتیا، د عقل سر ګردانی او حیرانتیا، د سپینې تورې حل او برېښنا، د ایمان تینګوالی، د معرفت اسرار، حکیمانه لارښودنی، د صوفیانو نغوتې، د پادشاهانو درب و دروب هر څه راته پکښې خپل ځان ښی او پوهېږو چه زمونږ پخوانیو او اسلافو هر راز شعور درلود او په هر څه ښه پوهېدل.

کله چه مونږ پتی سترګی او په درانه خوب ویده وو، کله چه مونږ د خپلو په قدر نه پوهېدو او پردیو سندرو ته به خلقو نخل، کله چه زمونږ رباب ماته او بې سره و، له خپلو شاعرانو بی خبره وو او د خپل باغ و بڼ د بلبلو په ژبه هم نه پوهېدو، اوس هغه د غفلت دوره تېره شوه، او زمونږ په ادبی نهضت کښې دومره رڼا پیدا شوه چه په دولسو پیړیو کښې یعنی د دوهم هجری قرن تر اوایلو پورې د شعر او ادب او پښتونولۍ کروړان او پاڅه استاذان وینو، او په دغه رڼا کښې راته هر راز ښکلې نورانی څېرې ښکاره کېږی او ویلی شو:

په هر وخت کښې وه زمونږه ډیوه روښانه دروېزه کړې هر چا زمونږ له خوانه

نو که چېرې له دغی روحی غذا او آسمانی الهاماتو سره څه مینه لری یا غواړی چه د روح او زړه، ذوق او فکر پالنه او روزنه وکړی، دا اشعار په وارو وارو او په غورو فکرولولی

مگر په خوارو سترگو او د عدم اعتنا په نظر ورته مه گورئ، خوځ چه په دغه مرض اخته وی هغه پدې خوند نه پوهېږی او نه ورځنی څه فایده اخستلی شی، لکه چه یوه سمسور باغ او بسکلی گلزار ته ډېر د هوا مرغان رابنکته کېږی مگر کومه برخه چه بلبل او بورائی د گلو په ننداره کېږی لری بنائی چه نور ډېر مرغان ئې ونلری، انسانان هم ټول په دغه برخه کېږی یو راز نه دي او لکه چه خوشحال خان خټک وائی:

دوه سړي په باغ کېږی گډ شي يو گل گوري دویم گرزې په طلب د خارو خس

خوځ د گلو سیل کوي او خوځ پکښې خس و خاشاک لټوی، د ځینو سترگې پټې کړی وی او هېڅ نه وینی، ځینی نور په هره شنه پاڼه کېږی د معرفت دفترونه لولی، په شعر او وینا کېږی هم ځینی داسی لطایف او خوندونه وی چه غافلانو او بی اعتنا خلقو ته ځان نه بښی او هر خوځ ئې نشي لیدلی.

دا خبره ماته د اشعارو د انتخاب په وخت کېږی خو خو څه په تجربه معلومه شوېده چه په سرسري نظر راته ځینی بیتونه عادی او معمولی واپسېدل مگر په حقیقت کېږی هغسی نه و، چه یو مثال ئی اوس هم راته یاددی او هغه د عبدالقادر خان دا بیت دی:

وائی چه وبال دی چه نظرونه مځ ته

ما په دواړو سترگو قبول کړی دا وبال دی

که خوځ د عبدالقادر خان دیوان داسې لولی لکه چه د صرفمیرگردان کوی یا په بی اعتنائی ورته گوري دا بیت به ورته محض خبره بنکاره شی مگر همدغه ساده خبره یو شعری لطف لری چه هغه په دواړو سترگو قبلول دی ځکه چه دا محاوره دلته اصطلاحی او حقیقی دواړه معنا وی افاده کولی شی او وروسته تر لږ التفاته معلومېږی چه د دیدن په وخت کېږی دا مصرع ویل (ما په دواړو سترگو قبول کړی دا وبال دی) څه حقیقی کیف لري.

په مقصد پیل

هر ملت چه ژبه لری او کپړی هغه شعر او ادب هم لری که مونږ د دنیا مختلف قومونه او هیوادونه ولټوو په هر حای او هر ټبر کښې وحشی وی که مدنی، ضعیف وی او که قوی، عالم وی او که جاهل، بډای وی او که فقیر شعر او ادب مومو او خو تنه شاعران پکښې پیدا کولی شو ځکه چه شعر د انسان په طبیعت او خټه کښې اغېز شوېدی او دنیا پخپله هم په حقیقت کښې یو شعر دی له کوم وخته چه انسان په ژړا او خدا پوهېدلی او د تعجب احساس پکښې پیدا شوی د شعر نغمه هم اوچته شوی او د دنیا په گلزار کښې په مینه مست بلبلان پیدا شویدی مگر دا نغمه وخت په وخت د ژوندانه له تغیراتو او تحول سره بل راز شویده او ډېرې مرحلې ورباندې راغلی دی یعنی په لمړیو وختو کښې شعر یوازی د اعجاب، او احساس او بدیعی خیالاتو سندرې وه وروسته چه په انسانی جمعیت کښې د اغراضو او مقاصدو نیلی وځغېدی او د ځینو مطالبو دپاره راز راز علل او سببونه وپېژندل شوه شعر هم تحول پیدا کړ او د ځینو مراعاتونو په اثر کښې له خپل محور څخه وڅوځېده یعنی د اجتماعی حیات او ژوندون په تقاضا د یوه او بل د خوشحالی او زړه جلبولو دپاره وویل شو او په دغه صافه هنداره کښې علاوه پر احساسی تاثراتو نور شیان هم ښکاره شوه.

کله چه انسان په قبیلوی اجتماعاتو کښې ژوند کاوه او د قومی رقابتونو بازار تودو شعر هم د همدغه حیات له تاثیر لاندی راغلی او د یوی قبیلی د خدا یا ژړا ترجمانی ئې کړېده- په هغه وخت کښې چه د پهلوانی میدانونه په هر حای کښې جوړ شوی و، او بی له قوته بل افتخار نه پېژانده کېده د شعر قبله یا معشوقه هم رستمان و، او بی د سلاطینو له درباره ئې په بل حای کښې استوکنه درلوده - کله چه د اسلام مقدس او سپېڅلو تعلیماتو انسان د اخوت او ورورولی خواته را وباله او جاهلی عصبیتونه ئې وړک کړه شعر هم لږ څه بین رنک پیدا کړ او ټول انسانان ئې یو د بل وروڼه او د یوه وجود غړی وبلل چه باید یو د بل په درد متاثر او ناقرار شی.

له کومه وخته چه په دنیا کښې د ملیت جنډه په هر حای کښې جگه شوه شعر هم ورته سر ټیټ کړ او د ملی مفاخرو په رنک رنکین شو - نو له دغه اجمالی سیر څخه معلومیږی چه شعر او ادب د انسانانو د ژوند عکس یا سیوری دی چه د ژوندون له تغیر سره سم تغیر مومی او بل راز کپړی یعنی لکه کاپر گل وخت په وخت خپل مخ یوه خوا او بله خوا اړوی او غاړه کړوی.

د همدی لامله تشبیهات او استعارات، تخیل او تعبیر، سلوک او انشاء، مطالب او مضامین، لهجه او آهنگ په هر عصر کې بدلېږي او د ژوندانه له عمومي رنګه رنګ اخلی - نو ویلی شو چه ادب او شعر د انسان د ژوند هنداره ده، یا په بل عبارت انسان په ادبی دنیا کې ژوند کوی او د ژوند په هره دوره کې یو ډول ادب لری.

د پښتو شعر هم خو تاریخی دورې تېرې کړي چه هره دوره ئې مخصوص رنګ او د هغه وخت له حیاتی وضعیت سره تناسب لری- څنگه چه په غرنی هیواو کې لوری ژوری یا تاوده او ساړه ځایونه په تفاوت سره لیدل کېږي دغسی زمونږ په شعر و ادب کې هم ټیټ و پاس او نشیب و فراز لیده شی او په لوړتیا یا ښکته والی کې ئې زیات فرقونه گورو کله د پښتو د شعر یوه دوره د ارتقا دوره بولو مگر چه له هغه ورسک څخه هغه پلو گورو او لوړې څوکې (قلی) راته ښکاره شی بیا وایو چه دا د هبوط او ادبی نزول دوره ده چه د تاریخی مجهولتیا له کبله مونږ ورباندی بل راز گمان کاوه.

د دې شلېدلی او زاړه کتاب د آغاز او انجام، منځ او آخر په تعین کې ښائې چه مونږ ډېر ځله سهوه شو او په ادبی تبعاتو او اجتهادونو کې ډېر وغولېږو مگر بیا هم ورځ په ورځ حقیقت او حقائقو ته نږدی کېږو او د رڼا خواته ځو.

کله چه پښتو ټولنی د پښتو شاعرانو په باب کې کوم اثر ولیکه هلته داسی وېرېښېده چه زمونږ ادبی تاریخ له (۳۰۰ هـ) څخه شروع کېږي، وروسته تر دی چه ښاغلی حبیبی د خپلو تبعاتو او لټون په اثر کې د پښتو یوه خورا قیمتی ذخیره (پټه خزانه) وموندله هلته یوه نوې رڼا وځلېده او د امیر کروړ د یوې حماسی او فخری سندری په استناد ثابته شوه چه د پښتو شعر د ۱۳۹ په شاوخوا کې هم ځینی داسی نمونی لری چه پوره ادبی پوخوالی پکښې لیده شی او معلومېږي چه په دغه وخت کې پښتو پخپلو کلماتو او اصطلاحاتو کې سره د فصاحت او روانی له مراعاته ډېر ښه ادبی تعبیرات خوندي کولی شوه لکه چه له دی لاندې سندری څخه معلومېږي:

ویارنه

زه یم زمري پر دې نړۍ له ما اتل نسته پر هند و سند و پر تخار او پر کابل نسته

بل په زابل نسته له ما اتل نسته

غشی د من می ځی برېښنا پر مېرځمنو باندې په ژوبله یو نم یرغالم پر تښتېدونو باندې

له ما اتل نسته	په ماتېدونو باندې
دآسی له سوومی مخکه رېړوی غرونه کاندم لتار	زما د بریو پر خول تاوېری هسک په نمځ وپه وبار
له ما اتل نسته	کرم ایوادونه اوچار
غرچ و بامیان و تخار بولی نوم زما په اودوم	زما د توري تر شپول لاندی دی هرات او جروم
له ما اتل نسته	زه پېژندوی یم په روم
د هربوا لرو د پرځنډو خم تبستی پلن راڅخه	پر مرو زما غشی لوئی داری د بنن راڅخه
له ما اتل نسته	رېی زرن را څخه
په باداری می لورا وی د کول د سور وکړه	د زرنج سوبه می د توري په مخسور وکړه
له ما اتل نسته	ستړمی تر بور وکړه
دوی په ډاډ نه ښه بامم ښه ئې روزنه کوم	خپلو وگړو لره لورا و پیرزوپنه کوم
له ما اتل نسته	تل ئې ودنه کوم
نړی زما ده نوم مې بولی پر دريخ ستایوال	پر لویو غرو مې وینا درومې نه په ځنډوپه تال
له ما اتل نسته	په ورځو شپو میاشت و کال

په دې سندره کې د توري تر شپول لاندی ملکونه گڼل، د بریو پر خول د هسک تاوېدل داس له سوو څخه د خمکی رېر د بدل، غرونه لتارول، د من (ارادې) غشی ته برېښنا ویل، ټول هغه شاعرانه تعبیرات دي چه په یوه حماسي شعر کې ډېر قوت پیدا کوی او دا په ډېر ښه شان ثابتوی چه په یوه ژبه کې دغسی شعر ویل ډېر عمر غواړی څوک چه د شعر د پوځوالی دوری او د شعر د تکامل او نضج بطی سیر په نظر کې ونیسی هغه به یقین وکړی چه د پښتو شعر د دغه شعر له ویلو نه پخوا ډېر مراحل طی کړیدی او وار د واره په همدغه ډول نه دی پیدا شوی کومه د تکامل دوره چه په ټولو حیاتی امورو کې جاری ده هغه د ډېرو تحولاتو تقاضا کوی او ډېره زیاته زمانه غواړی نو مونږ باید خپل ادبیات او اشعار په دوو لویو دورو وویشو چه یوه دوره له دغی موجوده تاریخی نیتی څخه چه پته خزانه ئې رابښی د مخه وبولو او بله دوره له دغه وخته رادی خوا وگڼو یا ورته پته او ښکاره دوره ووايو.

کومی لنډۍ او ټپۍ، قصې او افسانې چه په پښتو کښې د منظومو ډرامو په ډول تر اوسه شته او اصلی شاعر ئې هېڅوک نه پېژنی او نه ئې څوک په يقيني ډول وخت او زمانه تعینولی شی زما په گمان د پتي دوری اشعار دي چه د دی وخت له اشعارو ځینې په مادي او معنوي لحاظ زیات فرق لري او کوم بعد او لریوالی چه د دې وخت د اشعارو او د دغو افسانو تر مینځ موجود دی هغه هم دا تقاضا کوی چه باید دغه قصې تر دغه راز اشعارو د مخه وی او قدامت ولری ځکه چه شرقی ادب دغه حکایتی مرحله د غزنویانو له دوری نه پخوا شروع کړی وه او د محمود غزنوی په وخت کښې فردوسی پکښې پهلوانی ښکاره کړه وروسته بیا ورورو قصو او افسانو له نظم نه نثر ته انتقال شروع کړ او له نظم سره ئې تقریباً وداع وکړه نو ویلی شو چه په پښتو کښې هم ځینې افسانې ډېری پخوانۍ دی چه نه ئې ویونکی او جوړونکی پېژندل کېږی او نه څوک ورته وخت او زمانه ټاکلی شی - مگر دا گمان باید ونشی چه په پښتو شعر کښې به وار د وار همدغه اوردی قصې اولوئې افسانې پیدا شوی وی او همدغه به زمونږ د ادب شروع او آغاز وی ځکه چه د دغسی قصو جوړول او په شعر کښې را وستل ډېر زیات قوت او اقتدار غواړی د شعر ابتدائي مرحله باید ډېر ساده کیف ولری او بسیط رنگ پکښې ولېدل شی.

زما په شخصی عقیده د پښتو لمړی شعر باید د لنډۍ په صورت وی او همدغه د پښتو لنډۍ چه زمونږ د ملی ادب یوه غوره او خوندوره برخه ده چه اوس پکښې د پښتو دعالی او لوړ ادب ښې ښې نمونې پیدا کېږی د پښتو شعر آغاز هم کېدلی شی مگر دا خبره چه د اول وخت لنډۍ به کومی وی؟ او کومې لنډۍ به په کوم وخت کښې د پښتو د شعر لمړنۍ ټپۍ وی؟ ډېره گرانه معلومېږی چه اوس پکښې څه نشو ویلی او ډېر تحقیق غواړی. هر کله چه د دغی پتي دوری هر څه لاتر اوسه پوری زمونږ له نظره پت دی او د لیکونکو له تبصری لاندی نه دی راغلی په خصوصیاتو او ممیزاتو کښې ئې هم په تفصیل سره څه نشو ویلی او د یوی اجمالی نظریې په ډول همدومره وایو چه په دغه رومانتيکی دوره کښې د پښتو شعر د خپل ساده حیات په لحاظ د نثر قدر ظرفیت او استعداد درلود چه هر راز رزمی قصی او عشقی افسانې پکښې ویل کېدی او د وزن او قافیې په لحاظ یې هم لکه د نن ورځی مثنوی له شاعر سره زیاته مرسته کوله مگر د دی لامله چه پس له څو پیتو او مصرو پکښې قافیه بدلېږی او رنگینې پیدا کوی له مثنوی څخه زیات جذابیت لری او تر آخره خپل خوړوالی ساتی.

په دغه دوره کښې دغه کلاسیکی تشبیهات او استعارې په دغه رنگ نه لېدل کېږی او تعبیرات هم ټول ساده او عام فهمه دی- مطالب او مضامین هم په تصویری او تمثیلی

ډول دی چه خطابي آهنگ او د امر و نهی لهجه پکښې په دغه ډول چه په کلاسیکی اشعارو کښې ئې وینو نشته یعنی دغه تعلیمی او تدریسی لهجه هلته نه څرگندېږي او مضامین هم د احساس او اعجاب په اثر د شعر په لمن کښې لوېدلی دی. سړی چه د انسان شعوری مراحل په نظر کښې نیسی او شعر ته د معنی او مفهوم په لحاظ کوری داسی ایسی چه اول به فخری او حماسی اشعار په یوه بسیط او ساده ډول پیدا شوی وی او بیا به د عشق او جمال پرستی نغمی اړوېدل شوی وی، وروسته تر دې به د اخلاقی او تعلیمی اشعار او بیا عرفانی او تصوفی شعرونه میدان ته راوتلی وی او کوم سیاسی او انتباهی نظموه چه اوس وینو دا به له ټولو وروسته زېږېدلی وی.

دغه تقسیم چه د معنی او مضمون په لحاظ د یوی نظریې په ډول وښودل شو، زمونږ پښتو شعر چه اوس د دی وخت د معلوماتو له قراره له کوم وخته شروع کېږي دغه دورې په همدغه ترتیب نښې، ځکه چه زمونږ تر ټولو پخوانی او لمړی شعر چه اوس مونږ ته معلوم دی هماغه د امیر کروړ فخری او حماسی شعر دی چه د مخه وښودل شو مگر مونږ دا نشو ویلی چه پخوا تر دغه شعره به د پښتو کوم بل عشقي غزل یا کوم بل راز شعر بیخي نه وي او له همدغه شعر نه به وروسته دا نورې دورې شروع شوی وي. ښائی چه مونږ به تر دغه شعره د مخه هم ډیر بل راز اشعار پیدا کړی شو مگر دلته مو مطلب دادی چه تر دغه شعر را پدې خوا په مجمل ډول مونږ ته د دغو دورو ترتیب څه نه څه معلومیږي.

له دغه شعر نه را پدې خوا د روښانیانو تر وخته پورې مونږ په پښتو شعر کښې د مضمون او معنی په لحاظ درې عنصره په واضح او ښکاره ډول وینو، چه حماسی، عشقي او دیني و اخلاقی اشعار ورته ویلی شو.

د حماسیاتو نمونه خو هماغه د امیر کروړ شعر دی چه فی الحال د پښتو لمړی شعر بلل کېږي. وروسته تر دغه شعره څو نور پاڅه او قوي شعرونه هم مونږ ته پته خزانه راښئی چه دلته ئې د ښاغلی حبیبی له یوه کنفرانس څخه را اخلو چه د آریانا په مجله کښې نشر شویدی او د پښتو د ادب غوره او پخوانی سندري ورته ویلی شو، چه له خپل زاړه آهنگ څخه هم خپل قدامت او پخوانی توب ښئی لکه چه د شیخ رضی او نصر یوه مکاتبه چه دغه دوه د تره زامن د (۳۵۱) په حدودو کښې یم له بله په شعر خبرې کوي او په دغه وخت کښې د پښتو د کلماتو تغیر او تصریف او استعمال هم راښئی چه بل راز رنگ او بڼه لري، شعرونه دادی:

(۱) شیخ رضی نصر د شیخ حمید حوی ته لیکي:

گروه دی زمونږ وکوراوه	د الحاد پر لور دی تر پل
تا په تورو توراوه	مونږ رو نلی په زیار نه
چه دې گونښی اراوه	لرغون ولی گروهیدلی
چه پلرو دی رنیاوه	هنه گروه دی اوس اړه کړه
که هر څو مو درناوه	لودی ستا په نامه سپک سو
لودی نه ئې په کاوه	نصره نه موئی له کاله
دور ځلوی په رغاوه	زمونږ رغا ده ستا له گروهه

(۲) نصر د شیخ رضی جواب داسې لیکي:

زه لرغون خو ملحد نه یم	د الحاد په تور تورن سوم
که ملحد یم د دښنه یم	زما د ښنه هسی تور کړی
تورانو څخه په ترپله یم	له اسلامه نه تر پلمه
اوس هم کرور په لرغونه یم	گروه می هغه لرغونی دی
وتورانوته تیاره یم	د اسلام پر هسک به ځلم
د حمید د لور کاله یم	د لودی ځوی سنتی یم
زه له گروهه په اړه یم	تورانی دښن چه وائی
زه مومن ستاسی پرتله یم	دائی تور تاسی دروهوی
زه لودی یمه څوزه یم	د دښنو وینا مغیره

پدی دوه شعرو کښې سړي ته معلومېږي چه د هغه وخت ځینې اشتقات بل راز و، او اوس بل راز شوی دی لکه: روڼلی- وتوراوه- په کاوه- ځلم- دروهوی مغیره او داسی نور ... همدارنگه په هغه وخت کښې ځینې کلمات مستعمل و، چه اوس نه دی لکه:

گروه، وکوراوه، گروهېدلی، اړه کړ، رغاوه، دور ځلوی، کرور او داسی نور ...

د همدغه وخت له اشعارو څخه د بیت نیکه یو مناجاتی شعر هم د پښتانه شعرا په لمړی جز کښې ښودل شویدی چه سړی پکښې د خدای مینه، د قدره جلال او جبروت د هغه وخت د شعر خوند او کیف مومی چه هغه دا دی:

ستاپه مینه په هر خایه	لویه خدایه لویه خدایه
ټوله ژوی په زاری کښې	غرو ولاړ دی د رناوی کښې
زمونږ کېردی دی پکښې پلنی	دلته دی د غرو لمنې
لویه خدایه لویه خدایه	دا وگړی ډېر کړی خدایه
وور کورگی دی وور بر جل دی	دلته لږ زمونږ اور بل دی
بل د چاپه مله تله نه یو	مینه ستا کښې مونږ مېشته یو
د مږ ووده لسه تاده	هسک او مرکه نغښته ستا ده
لویه خدایه لویه خدایه	دا پالنه ستا ده خدایه

له (۴۰۰ هـ) راږدی خوا پټه خزانه مونږ ته د خرنښبون چه د سړبن خوی دی او د شیخ اسماعیل چه د بیت نیکه زوی دی دوه شعرونه راښی چه دغه دوه د تره زامن ئې د بېلتون او بېلېدو په وخت کښې یو بل ته وائی او داسی آهنگ لری لکه چه دوه مین او خواړه یاران یو له بله بېلېری، یعنی سړی لکه د دوه مینو سوی ناری داسی ایسی او د آدم او درخانی د مینی یادونه کوی. شعرونه دا دي:

(۱) شیخ اسماعیل د خرنښبون د تلو په نسبت وائی:

له کسی غره څخه خی خرنښبون دی	که یون دی یون دی مخکښې بېلتون دی
ته چه بېلتون کړی زما ویر ته گوره	که وروره وروره خرنښبون وروره!
همزولی پاته خی څه برغی له	چه خی مرغی له توری کرغی له
چه هېرمو نکړی زمونږ کهول واړه	د خدای دپاره خرنښبون یاره
بېلتون ئی اور دی خان پری سوزپری	زړه می رپېری یار می بېلېری

(۲) خرنښبون د شیخ اسماعیل په جواب کښې وائی:

نه پوهېرم چه به څه وی پېښ په وړاندی	بېلتانه ناره می وسوه په کور باندي
دواړه سترگی می په وینو دی ژړاندې	له خپلوانو به بېلېرم په سرو سترگو
بېلتانه خرنښبون بیاله تا پردی که	اسماعیله ستا نارومی زړه سوری که
په چرود وېر به پری سی د زړه میراندی	نه هېرېری که می بیانه ستا یادۍ که
دیانه څوری به واچوم وترخ ته	ځمه ځمه چه اورد یون می دی ومخ ته
که دا مخکه غرونه ټول سی لاندی باندي	ستاسی یاد به می وی بس د زړه وسخ ته

څوک چه دی دوه شعرو ته په اول نظر وگوری پوهېری چه د خرنښبون او شیخ اسماعیل لهجه د شیخ رضی او نصر له لهجه څخه زښت ډېر فرق لری ځکه چه د دی دواړو وینا

زمونږ او تاسی خبرو ته ډېری نزدې دی او محاوره ئې د دې وخت محاورې ته بیخي قریبه ده مگر بیا هم د کلام سیاق او روش ئې په پخوانیتوب شاهدی لی. په همدغه وخت یعنی د (۴۲۵) په شاوخوا کښې د شیخ اسعد سوری یوه قصیده هم پته خزانه رابښې چه هم پکښې د پخوانیتوب آثار ښه ډېر لیدل کېږی او هم په دغه وخت کښې د پښتو د شاعرۍ ښه قوت ښی او دا ورځنی معلومېږی چه دغه راز شعر ویل د ویونکی زیات اقتدار او یو عمومی استعداد او آمادګی غواړی. پدی قصیده کښې که څه هم ځینی کلمات لکه: فلك، بهار، کل، خار، خونخوار، هزار، دار، انتقال، نisan، نثار، سوګوار، کهسارا او داسی نور لیدل کېږی چه په مخکښنو اشعارو کښې په دغه رنگ کلمات نه ګورو او دلته د یوې نوې اغېزې او رنگ بدلولو په ډول په دغه شعر کښې لیدل کېږی مگر ډېر نور داسی کلمات او اصطلاحات و محاورات هم شته چه دا قصیده د پښتو د ادب یوه لوړه، غوره او پخوانۍ نمونه معرفی کوی.

قصیده دا ده:

ز مولوی هر گل چه خاندی په بهار
رېژوی ئې پانی تاندی تار په تار
ډېر سرونه کا تر خاورو لاندی راز
د بی وزلو وینی توی کاندی خونخوار
له او کوبه ئې ډاری تیر و جبار
رستمان ځنی ځنلا کاندی په ډار
دا فلك پروکاڅه کاری ګذار
نه ئی غشی د لپندی وی نه ئی سار
ستا له لاسه نه دی هیڅ گل بی له خار
پرنتلو او روی د غم ناتار
بیلوی په ژرا ژرمین له یار
چینی ژاری په ورت ورت ستا له شنار
نه به ملا کړی له بی وزلو له ترار
نه به پر یوزې له ګردښته له مدار
نه به ودرملې ټپونه د افکار
هر پلو ته ټپی زرونه په خار خار
کله تېر باسی و ګړی هوبسیار
کله خیری کړی ګرېوان د نمځنی چار
کله کښېنوی په خاورو کښې با دار
ودی ژوبلله پر دی غشی هزار

د فلك له چارو څه و ګرم کوکار
هر غټول چه په بیدیا غورېده وکا
ډېر مخونه د فلك څپېره شنه کا
د واکمن له سره خول پری باسی مړسی
چه له برمه ئې زمړی ری رنګلو کښې
هم ئې غشی سګنی ډال د ژوبلو رو
چه ئې ملاوی نه کړیږی په غښتلیو
په یوه ګردښت ئې پر باسی له برمه
څه تېری څه ظلم کاندی ای لکه!
په وېر ژلو لورنګری په زره کرار په
هیڅ روغی مې په زره نسته ستا له خوره
له تېریو دی اوبسی خاخی له اور یخو
نه به لاس له خوره واخلی نه به لوری
نه به زره سوزوی په هېچا باندی
نه به وصل کړی مین له بل مینه
ستا له لاسه دی پراته ژوبل زکیروی کا
کله غوڅی کاندی مراندې د زر ګیو
کله ټکی و اچوی په نازولیو
کله غور ځوی واکمن له پلازونو
زمونږ پر زرونو دی نن بیا یو غشی وویشت

محمد واکمن چه ولاړی په بل دار
انتقال ئی وکړ قبر له بل وار
په ټپنکه وپر درست جهان او خار
چه غزنه ته ئی باتلی په تلوار
ستائی والوتله هسک ته پردی لار
د زمړیو په بېړیو کله وی خوار
په دی ویر رڼا تیاره سوله د ښار
دا کرونگی ساندى لی په شورهار
نه د رزکو په مسادی کتههار
نه بامی بیا مسپده کا په کهسار
نه را درومی غور ته بیا جوپی د شار
مرغلری به نیشان نکړی نثار
په ویرنه ئی سوغور ټول سوکووار
نه خلبړی هغه لمر پر دې دیار
چه به پېغلو کا اتن قطار قطار
هغه غور سو د جاندم غوندى سور آر
محمد غوندى زمړی د مړینی ښکار
ای د غور غرونو پر خه نشوی غبار
لاندي باندي سه چه وړك شی دا شعار
چه خوك نکړی په نړی باندى قرار
په نړی به نه وی ستا د عدل سار
هم پر ننگه دی په ننگه کاخان جار
هم به وپاری ستا په نوم ستا په تبار
هم په تا دی وی ډېر لور د غفار

پر سوریو باندي ویر پرېووت له پاسه
یو وار سو اسیر پر لاس د میرخمنو
په سماوئی ودان آهنکـران و
د محمود د ژوبلو روپه لاست کښووت
ننگیالیو لره قید مړینه ده حکه
تر نړی ئی غوره خاوری هدیره کا
په دی ویر د غورو کړی تورنمری شول
گوره خاخی رڼی اوبښې د دی غرونو
نه هغه زرغاد غرونو په بیدیا ده
نه غټول بیا زرغونپړی په لاسونو
نه له غرجه بیا راخی کاروان د مشکو
د پسرلی اوره تودی اوبښی توپوینه
دا په خه چه محمد ولاړ له نړیه
نه ښکار پړی هغه سور د سور په لتو
چه به نجلیو په نڅا پکښې خندله
هغه غور په ویر ناتار د واکمن کښنوست
لاس دی مات سه ای فلکه چه وی وکا
شین زرگی فلکه ولی لا ولاړ ئی
محکی ولی په رېرد لونه پرېوزی
چه زمړی غوندى واکمن خى له جهانه
سخ په تا ای محمد د غور لمر وې
ته پر ننگه وی ولاړ په ننگ کښې مړسوی
که سوری دی په تک ویر کاندی ویرمن سول
په جنت که دې وتون زمونږ واکمنه

دا قصیده شیخ اسعد سوری د امیر محمد سوری د مړینې او بندیتوب په نسبت ویلی ده
چه دغه نومړی پادشاه د سلطان محمود د تاخت و تاز په وخت په غور کښې بندی
ونیول شو او هماغسی بندی غزنی ته را واستول شو خو په لاره کښې ئې بندیتوب په
مړینه بدل شو.

پدې قصیده کښې هم ډېر پخوانی تصریفات او زره صرف و نحوه زاړه لغات وینو چه له
دی لاندينیو کلماتو څخه معلومېږی:

(رېبې- ډارې- ژوبلور- زمولوی- خُغلا- لور- روغی- درملی- ودی ژوبلله- سماو- زرغا- رپرډل) او داسی نور ... چه اوس ئې د نن ورځی په محاوره کښې نه کورو او نا اشنا ایسی.

ادبی تعبیرات او خواږه محاورات هم پکښې په ښه پیمانه ځای شویدی چه د فلك ظلم او سنگدلی، د دغه پادشاه شهامت او د ده په حال د هر چا او هر شی تاثیر او د زمان و مکان بل رازوالی سړی ته په بدیعو او عجیبو الفاظو کښې ښی لکه وگړی تورنمری کېدل، د غرونو رتې او ښې خڅېدل د گرونکی ساندی- د ورېځو ژړا- د زرگیو مراندی غوڅول- په نازولوټکی اچول- آسمان ته په زړه کراړویل- د زمر وړې- په غشو باندی ډال سکڼل- د رستمانو خُغلا- د واکمنو له سره خول پری اېستل- د زرکو په مسا کتپهار- د پسرلی د اورو تودی اوبښې تویول.

او بیا د دی ټولو په اخر کښې د شنه زرگی خاوند یعنی فلك ته دارنگه خطاب چه ولی ولاړیږی؟ او د غور غرونو ته ویل چه ولی نه غبار کېږی؟ او بیا ځمکی ته امر کول چه ولی په رپرډلو نه پرېوزی او ولی نه لاندی باندی کېږی چه دغه شعار وړک شی- دغه راز شاعرانه تعبیرات هماغه ادبی سحر و نه دی چه وینا شعر کوی او په شعر کښې یو بل راز کیف و اثر پیدا کوی.

کوم ادبی قوت چه په دغه قصیده کښې وینو او ښه تعبیر هم ترینه نشو کولی بیا ئی د پښتو په یوه بل شعر کښې دوه سوه کاله وروسته یعنی تر (۶۰۰ هـ) وروسته د شیخ متی په یوه مناجات کښې کورو چه د لوی خدای محبت، د جمال ننداره د عشق لیوالتیا او د حقیقت و عرفان رڼاوی پکښې په ډېر شاعرانه کیف معلومیري او سړی ویلی شی چه دغه راز پوخ او ښکلی شعر به په ډیرو ژبو کښې په دغومره عمر او پخوانیتوب خدازده چه پیدا کړو:

شعر دا دی:

پر لویو غرو هم په دښتو کښې	په لوی سهار په نیمو شپو کښې
په غاړه ږغ او په شپلکو کښې	یاد ویر ژلو په شپلو کښې
ټول ستا دیاد ناری سوری دی	د ستا د مینې ننداری دی
جنیدی زرغون که په بیدیا دی	د برېښ خواته په خندا دی
ترنک چه خړ دی په ژړا دی	دا ټول اغېز د مینې ستا دی
ټوله ښکلا دی ستا له لاسه	ای د پاسوالو پاسه پاسه
که لمر روښانه مخ ئی سپین دی	یاد سپورمیه تندی ورین دی
که غردی ښکلی پر تمین دی	لکه هنداره مخ د سین دی

ستا د بـسـکلا دا پلوشه ده
دلته لوی غرونه زرغونپری
بورای شـاوخـا کـر پـری
لوبه خاونده ټوله ته ئی
خاونده بسکلی ستا جمال دی
که ورځ که شپه که پیری کال دی
ستا د لور ونویوه رڼا ده
زړه می دا ستا د مینی کور دی
رپ ئی وتا ته ستا پر لور دی
ستا د جمال په لیدو بناد دی
په غرو کښې ستا د عشق شپیلکی دی
که غټ که ووړ که پنډنری دی
چه پر دنیا می سترگی پری سوی
نه هسک نه محکه وه تورتیم و
نه دا ابلیس نه ئی آدم و
چه سو بسکاره بسکلی دنیا سوه
زه چه څرگند پردی دنیا سوم
ستا پر جمال باندي شیدا سوم
په ژړا ژاړم چه بېلتون دی
وگړو وللی متی ژاړی
څه غواړی؟ څه وائی څه باړی؟
چونی چه بېل شی نیمه خواسی

دا ئی یو سپکه ننداره ده
د ژوند ورمی پکښې چلپری
سترگی لیدو ته ئی هینپری
تل د نری په بسکلېده ئی
بسکاره ئی لور په لور کمال دی
ستا د قدرت کمکی مثال دی
دلته چه جوړه تماشا ده
سوی د عشق په سوزند اور دی
بی له دی هېڅ دی وړک ئی پلور دی
که نه وی دغه نور برباد دی
د دی نری په عشق سمې دی
ستا د جمال حُری هر شی دی
ستا د جمال په ننداری سوی
تیاره خپره وه ټول عدم و
ستا د جمال سوچه پرتم و
د پنځ پر لوری ئی رڼا سوه
د بسکلی مخ په تماشا سوم
له خپلی سټی را جلا سوم
یمه پردیسی بل می تون دی
سوری ئی اوری غاړی غاړی
خپل تون او تورو کلی غواړی
تل ئی د بن په لور ژړا سی

پدی شعر کښې شاعر د قدرت په ټولو مظاهرو کښې یوه خدائی مینه او جمال کوری او
په دنیا کښې یو داراز سیر کوی چه بی له شاعره ئی بل هېڅوک نشی کولی.
دلته شاعر په لویو غرو او دښتو کښې، د سهار په رڼا او د نیمې شپې په تیاره کښې، د
ویرژلو په شپیلو او د کلونو په پاڼو کښې، د خړو او سپینو دریاوو په تماشا، د لمر او
سپوړمی په سپین مخ، د غره په بسکلیتوب او عظمت کښې، د ژوند په ورمو او د بوراگانو
په کړېدو کښې په شپو ورځو، کلونو او پړیو کښې همدغه یو شی کوری چه دی ورځنی
د بسکلا په پلوشه، د مینی په ننداره او د قدرت په یوه کمکی مثال تعبیر کوی او بیا وائی

چه زره د عشق او مینی کور دی او په همدغه قیمتی متاع قیمت پیدا کوی، په همدغه
 ننداره ژوند او خوشحالی کوی او په هر خای او هر شی کښې دغه تماشا کوری.
 د نړۍ سمی په عشق سره دی او دنیا ټوله د جمال په رڼا کښې پیدا شوه، ما چه دنیا ته
 کتلی د جمال په ننداره او د ښکلی مخ په تماشا یم، د همدغه جمال په تماشا شیدا او
 له خپلی سټی جلا شوم ځکه لکه یو مسافر د بېلتون له لاسه ژاړم او لکه له ټولگی بیل
 چونی نیمه خوایم. د شیخ متی له دغه مناجات او ځینو نورو اشعارو څخه د (۴۲۰) په
 حدودو کښې ویل شویدی معلومېری چه په دغه وخت کښې د پښتو شعر په ښه قوت
 کښې و، او ښه ښه شاعران ئې درلوده چه د اشعارو نمونې ئې متاسفانه ډېری لږی په
 لاس راغلی دی مگر له همدغو لږو نمونو نه هم معلومېری چه د پښتو شعر په دغه وخت
 کښې څه رنگ او څه ښېکښی لرلې؟ د شیخ متی مناجات خو مو ولید اوس د دغه وخت
 یو بل شعر چه د قطب الدین بختیار دی او د عشق و مینی سوی پکښې لیدل کېری
 وگورئ! دا شاعر هم له (۴۰۰ هـ) څخه شل دیرش کاله وروسته مړ شویدی.
 شعر دا دی:

ویر می زره سوری سوری کړ راته وگوره ملوکی!
 په بېلتون کښې دې وباسم له خورمنه زرگی کوکی

راته وگوره ملوکی
 راته وگوره ملوکی

د بېلتون اورونه بل دی هر گری می زرگی سوزی
 لیونی یمه د مینی سوزم زه لکه پبلوخی

راته وگوره ملوکی
 راته وگوره ملوکی

غورولی دی اور بل دی اور زماپه زرگی بل دی
 زه بختیار خاوری ایرې شوم په اور سوی می گوگل دی

راته وگوره ملوکی
 راته وگوره ملوکی

وگورئ پدې ساده او روان شعر کښې چه هيڅ راز تکلف نه ليدل کيږي څومره خوږوالی او سوی ليدل کيږي او په عين سادگی کښې څه سوزناک اثر دی. په ظاهر کښې ديږي ساده خبرې دي مگر هر څوک پوهيږي چه يو مؤثر شعر او ښه نغمه ده، آهنگ او تعبيرات او خطاب ئې د پښتو اېسي او په رښتيا له يوه خوږمن زرگی نه راوتلی دی.

تر (۴۰۰ هـ) پوری چه مونږ د پښتو اشعارو څوږو شعر راته يوه روحانی نغمه او د زړه غځ معلومېږي چه له تکليف او تصنع څخه ئې لمن پاکه ده او نهايت ساده ښايست لری، مگر وروسته تر دی ورته دغه حال نه دی پاته شوی او ورو رو لکه د هوا مرغه زمکی ته رابښکته شوی او خپله هغه لور تيا ئې نه ده ساتلی، د مغلو د خرسيلاب له راتگ سره ئې خپل هر څه وړک کړې دی او کله کله د محض نظم په بڼه هم ښکاره شويدي، له دغه وخته را پدی خوا د پښتو شاعران او د پښتو شعر ډېر لږ او ډېر ضعيف معلومېږي تر څو چه د روښانيانو په دوره کښې بيا سر را جگوی او د خټکو له دورې نه ئې يو بل راز حيات شروع کيږي او له دغه وخته بيا پکښې ځيني تحولات څرگندېږي.

د روښانيانو دوره

د پښتو او پښتونخوا خزان چه له شپږم قرنه را پدی خوا شروع کېږي او په اوم هـ قرن کېږي د پښتو د ادبي کاروانو بلې لمبې له نظره غائبېږي د پښتو هر څه د مغلوله خړو سېلابونه ضرر مومي او پدې هيواد کېږي بي د تورو لړو، زورورو سيليو، راز راز طوفانو، او وېروونکو هېبتناکو تيارو څخه نور څه نه ليدل کېږي يا په بل عبارت په مونږ باندې يوه د بدبختۍ توره شپه راځي چه څو قرنه عمر لري او لکه د هجر شپه بيخي سبا کېږي نه چه ناڅاپه د لسم قرن په ۳۲ کال يوه د اميد رڼا پيدا کېږي او د عبدالله انصاري په کور کېږي يو طفل دنيا ته راځي چه په دغه وخت کېږي هېڅوک ورځني نه دی خبر چه دا څوک دی او څه کوي؟ مگر وروسته ئې ټول پېژني چه د پښتون په علمي، ادبي او سياسي حيات کېږي ډېره اغېزه او لوی تاثير لري چه څوک ورته پير روښان او څوک پير تاريخ وائي، په پيرۍ کېږي خوئې هېڅوک شک نلري مگر رڼا او تياره ئې د بحث لاندې ده، او دا هم څه گرانه خبره نه ده، هر سړي دوستانو ته يو راز او دښمنانو ته بل راز ايسي د څوارلسمي شپې سپورمۍ که د يوه کاروان او قافلي دپاره رڼا لري دغلو دپاره په حقيقت کېږي همدغه شپه تياره ده دا بحث زمونږ په بحث او بيان کېږي څه اصلي برخه نلري ځکه ورځني په څنک تېرېږو او وايو چه روښان هر څه چه و او هر څه ئې چه خلق بولي د پښتو په علمي او ادبي خدمت او د پښتو په عرفاني او ملي خدمت کېږي ستره برخه لري او د ده په نمسيانو او پيروانو کېږي لکه ميرزا خان انصاري، دولت لوانې ديوان لرونکي پاڅه شاعران پېژنو چه د پښتو د شعر او شاعرۍ ډيوه ئې بله کړي او زمونږ هغه مړه اورونه ئې بېرته تازه او روښانه کړيدي- مونږ دلته د همدغو دوو شاعرانو په شعر او شاعرۍ خبرې کوو او دغه شاعري د پښتو د شعر يوه نوې دوره بولو ځکه چه دغه شعر د رنگ او بڼې په لحاظ له ماضي او مستقبل نه ځان بېلوي او بل راز ايسي.

د مخه مو وويل چه تر روښانيانو پخوا د پښتو شعر د مضمون او معنی په لحاظ دري عنصره درلوده چه په حماسي عشقي او ديني اشعارو ورځني تعبير کېږي. مگر هغه حماسيات د خټکو د دورې له حماسياتو څخه فرق او مخصوص رنگ لري ځکه چه د خټکو د وخت حماسيات په ملي احساس بنا دي او هلته ديني رنگ غالب ښکاره کېږي- د روښانيانو په عصر او زمانه کېږي د پښتو شعر وار د واره تصوفي بڼه پيدا کړه او سرحد ئې له فلسفي سره ډېر نژدې شو، کومه عام فهمي او ساده گي چه د پښتو شعر لرله هغه په رموزي او پېچيده مضامينو بدله شوه او باريکو افکارو پکښې ځای ونيو- د دی دورې

نوموړی شاعران او امامان میرزا خان انصاری او وروسته تر ده دولت لوانی بلل کېږي، دوی دواړه مخلص او ارزانی هم خپل ملګري بڼی او په شعر کې بڼه برخه ورکوي چه ټول د میا روښان شاکردان او پیروان بلل کېږي او د پښتو په شعر کې ئې علمي کیف او تدقیقي شعور پیدا کړېدی. پدی دوره کې چې که څه هم د موضوع په لحاظ شعر خپل مخ بلی خواته ګرزولی او خپله قبله ئې بدله کړېده مګر شاعرانه مزاج پکښې بڼه روزل شوی او شاعریت یو علمي او عرفاني حیثیت موندلی دی، پدې وخت کې د پښتو شعر د معنوی تحول په لحاظ له پخوانۍ دورې بېخي ځان بېلوی او نوی دوره حسابېږي، د دی دورې په اشعارو کې سړی ته یو بل عالم او نوی دنیا ځلېږي چه هر څوک ورځنی تعبیر نشي کولی دلته عشق او جمال هم بل کیف او بل ډول پیدا کړېدی او دنیا ته هم له بلی خوا کتل شوېدی، شاعر له محسوساتو هغه خوا نور څه ګوري او داسې خبري کوي چه هر څوک ئې معنی نشي کولی، په دغه وخت کې نه پوهېږو چه د ما وړاندې المادی فلسفه د شعر محفل ته راغلی ده او که شاعر د خپل خیال په رڼا کې فلسفي دنیا لیدلی ده چه د حسن او جمال اصلی مرکز ته اشارتونه کوي او د ګلزار په لیدو د بهار ثنا وائی.

د دې دورې لمړی پهلوان میرزا خان انصاری دی چه دلته ئې په شعر او شاعري باندې خبري کوو:

میرزا انصاری د یوولسمې پېړۍ شاعر چه په (۱۰۴۰ هـ) کې وفات شویدی اصلی نوم ئې فتح خان دی او د خپلې استوګنې ځای خیبر بڼی دی د پیر روښان له ټینګو مریدانو او پیروانو څخه ګڼل کېږي او خپله ټوله رڼا د روښان د جلوبې اثر بولي او وائی:

ای میرزا روښان په هر لوري جلوه کا

د تبریز افتاب را وخوت له بنیره

یعني میرزا هم د پښتنو مولانای روم دی چه د ده شمس تبریز هم پښتون دی او په میا روښان شهرت لري ځنګه چه رومی د خپل تبریزی پیر د برکت په رڼا کې هر څه ګوري او ځان د هغه پیرو معرفي کوي دغه شان انصاری هم وائی:

د میرزا کلام روښان دی- پیرروښان له برکته

دا متصوف او عارف شاعر چه پخپلو عارفانه اشعارو کې سړی ته عطار او رومی او سنائی یا دا راز نور د معنی شاعران یادوي د شعر په سکندري آئینه یا جهان نما جام کې خلقو ته یو بل عالم بڼی او سړی له عرفاني اسرارو سره اشنا کوي د همدی لامله د ده یو رموزی رنګ او آهنگ لري چه هر څوک پري پوره نشي پوهېدلی- دی په حقیقت کې

د عرفانی افکارو او نظریاتو په لحاظ عیناً (روښان) دی چه وروسته شاعر شوی دی او یوازی ظاهری بڼه بدله کړېده لکه چه پخپله وائی:

د میرزا په خوله وئېرم

یو روښان بی رنگه زه یم

میرزا که څه هم د دې ښکاره عالم زیبائی او بنایست پوره لیدلی دی مگر معنوی جمال ته ئی هم په ځیر ځیر کتلی او هغه عالم ورته لا بنایسته ښکاره شویدی همدغه سبب دی چه عرفانی او علمی جمال ته ئی ځان رسولی او په دغه روښانه ډیوه ئی نور هر څه بدل کړیدی لکه چه له دې لاندې بیتو څخه ئی دا حقیقت بڼه څرگندېږی:

چه د شپې دې رڼا زیاته ده له روزه
د معنی زیبائی زیاته ده هـنـوزه
او د دم نته د هر زنده په پوزه
د صلاح په لار څیره څه نو آموزه
په مدد ئی قافله تر ځایه بوزه
د مرشد نغو ته ډیوه گڼه افروزه
په لیدو ئی پته مینه کړه عیانه
د خپل ځان خبرئى بیا مونده له ځانه
په ژوندون شوه جدائی پر باندى گرانه
د گلزار اندوه ئی نشته له خزانه
په هر څه کښې هر نشان دی بی نشانه

زه دې تل وینم زما ساقی دلسوزه
د صورت عالم که هر څو بنایسته وی
عارفان دې پخپل علم بنایسته کړه
ته به بار د امانت زغملاى نشی
لوی کامل د دواړو کونو پهلوان دی
که صراط پر کم دلیلو توره شپه ده
بڼه پتنگ چه ډیوه ولیده روښانه
بینائی په روښنائى باندى شیدا شوه
په سوومرک ئی د وصال دپاره وغوښت
په خاطر ئی تل تر تله نوبهار شه
هر زمان ئی د معنی په سترگو کوری

میرزا د هست و نیست، وجود او عدم په ژوره معنی کښې هم غوټې وهلی او ډېر عمیق پکښې ننوتلی دی چه د همدغی ژوری کتنی په اثر کښې د وحدة الوجود په فلسفه قایل شوی او د تناسخ رنگ هم د ده په افکارو کښې ځای ځای څرگندېږی د نمونې په ډول د ده د دیوان دا لاندې بیتونه وگورئ!

(۱)

نیست و هست واړه په ده یم
د هستی معنی ئی زه یم

زه به څه وایم چه څه یم
هر چه نیست شی له هستی نه

د وصال په هـوا حـمـه
 گـه ذره د لمر په مخکښې
 يو څلور عنصر می واغوست
 له وحدته په کثرت شوم
 زه شنوا په کل غورونو
 توانائی مې په هر چا کښې
 ارادت مـې دى لـه واره
 له بدانو می بدى ده
 د نیکبخت په برخه شهد
 له هر چا یم په هر څه کښې
 د میرزا په خوله وټېرم

(۲)

د دې لامکان مرغـه یم
 کهـی غوټـه پر اوبه یم
 د آسمان پر مخ اوده یم
 هغه نشته چه زه نه یم
 دانئى د هر یوه یم
 بینائى د هر لیمه یم
 بیاراضى په دا خپل کره یم
 له نیکانو سره ښه یم
 د کمبخت په ځان لښه یم
 خزان نلرم تازه یم
 یوروشان بی مثله زه یم

لکه ذات په هر صفات کښې خیسرستایم
 هم ژغروی د زنده سرو واره یم
 په یوه وجود محیط په کل اشیایم
 په دیدن له دواړو کونو ماورایم
 وهر چاوتـه د خپل عمل سزا یم
 د دوبین پر مخ گمان زه ئى تر شایم
 په قفس کښې وټېدلى د میرزا یم

دا کلام د حقیقت په ژبه وایم
 زه کښې د نباتاتو واره ساتم
 یکه تنها لکه الف یم بی نقطه
 په یقین یقین نزدی په گمان لری
 د نیکانو سره ښه بدیم له بدو
 و عارف ته څپه مخ یم په هر لوری
 زما ذات په دواړو کونو نه ځایېری

د دې دوه شعرونو اشاراتو او سترگو نو څخه به دا معلومه شوی وی چه د میرزا په اشعارو کښې د تصوف، عرفان او فلسفې ډېرې رڼا وې گډې شویدی او راز راز جلوې پکښې لېدل کېږی دا د میرزا ډېر عرفانی او شاعرانه اقتدار دی چه دغه راز لور او پېچلی مضمونو نه په دغه ډول په شعر کښې ادا کولی شی او سره له دې ټولو اشکالاتو چه د مضمون او مفهوم له کبله د ده په مخکښې شته شاعرانه آهنگ هم نه پرېږدی او خپل کلام ته وچ فلسفې رنگ نه ورکوی- که تاسی د میرزا اشعارو ته ښه ځیر شی ډېر ځله داسی شعرونه پېښېږی چه سړی په معنی ښه نه پوهېږی مگر په خوندي پوهېږی- د ده اشعار هم لکه د موسیقې نغمې یا لکه د بلبلو سوې سندرې سړی ته راز راز تخیلات او خوندور خاطرات پیدا کوی مگر په کلماتو او الفاظو ئى هر څوک نشی پوهېدلی د نمونې دپاره ئې دا څو نور شعرونه هم ولولئ:

(۱)

دغه یاد به ئې د خور خاطر مرهم کړم
مشغولا په هر زمان د یار په غم کړم
پر دا یخ به د حباب صورت رقم کړم
رنګ و نوم ئې له دریا به سره سم کړم
چه په کومه تخته کښل په کوم رقم کړم
چه فانی خوی ئې فانی شی نوم ئې یم کړم
کل اشیا به ورته جام لکه د جم کړم
اخرین به تر قدیمه مقدم کړم

چه د یار په نامه مینه دم په دم کړم
د جهان و هوسونو ته مې شا شوه
په سپین مخ به سپینی اوبنی زغومه
دا حباب چه د دریاب په مینخ کښې مات شو
عام و خاص په هسې حال را خبر نه دی
د کثرت په عددونو قطرات دی
په یکتا نظر به واړه عالم وینی
په وروستی ورځی د قام پوښتنه نشته

(۲)

په رښتیا به په عالم کښې نه خائېرم
یو زمان ئې بی دیدنه نه پائېرم
او په خلق ملامت یم نه قبلېرم
جدائی لکه خزان حنی ترهېرم
زه اور یخ د نوبهار باندي ورېرم

که یو ځل د زړه له حاله ووئېرم
حقیقی ژوندون زما د یار لیده دی
د زړه حال مې خپل اشنا و ته څرګند دی
اشنائی عجب بهار په مخه راغله
دې لاله د زرګی داغ پر پانوراور

(۳)

له نیستیه هم په دا هستی ابادیم
تر ابده وفادار پخپل معاد یم
اوس ئې زه په دا عاجز صورت عماد یم
له دې قصده د جهول په نامه یادیم
پی ګمانه د صفی ادم اولاد یم
بی اختیار دواړو امر و انقیاد یم
په باطن له یاره یو په اعتقاد یم
او هر چېری د اشنا په دیدن ښادیم

زه څرګند د محبت په ښه بنیادیم
په ازل مې د اقرار په ژبه ووې
امانت چه اسمان زمکی ورلی نشو
په اختیار مې هسی ظلم په ځان وکړ
که د جهل بار مې لری شی له سره
په اختیار مې له کل نهی لاس وکښلی
په ظاهر صورت دیار له یاری ګوښې
کل عالم مې په نظر کښې واړه وینم

(۴)

د دی کل په مینه راغی تر چمنه
او د زړه سفر د سترګو له روزنه
د دیدن په مینه واوت له بدنه
چه پر بله لښه پرېووت له چلنه
دغه اور پری ښایسته شو تر ګلشنه
له مرده و سره پروت دی بی کفنه

د بلبل چه اشنائی شوه له سمنه
دا تمام صورت د زړه په رضا درومی
که هر څو په حجابونو کښې دی نغښتی
اختیار ئې د پتنګ تر فهمه ښه شه
دا شتا محبت زور ورباندي وکړ
په باور کښې له جمله اختیار واوت

نبه صورت ئی د یوسف بوی ئی د منسکو

(۵)

او د عشق لوکی ئی حی له پیرهنه

په هرڅه کښې ننداره د دی خپل یار کړم
زه به ئی د محبت په غږ بیدار کړم
که زه ځان پخپل دستور ورته سینگار کړم
چه د خور زړه کوټی مینه ئی مهار کړم
دا اورپستی به تر بله ډیوه ځار کړم

زه چه ډېره ډېره مینه په گلزار کړم
که طالب په اندیښنو کښې تفکر دی
یو زمان به فراغت ورباندی نه وی
په هر لور به لاعلاج را پسی کړزی
که مجاز د حقیقت له مخه واخلم

(۶)

ذات ئی ذات او نوم ئی نوم دی
پوخ ئی پوخ دی اوم ئی اوم دی
بیاله ورمی له نجوم دی
له کرمی څخه سموم دی
په هستی کښې ئی معدوم دی
دا د سپین علم رقوم دی
چه له دی علم محروم دی
زره ئی تور شورنگ ئی شوم دی
دی جاهل په ځان ظلوم دی
د گمان په ساړه موم دی
گناه نلری معصوم دی
دی د کل عالم مخدوم دی
په هرڅه کښې دی مکتوم دی
دانائی د هر معلوم دی
دی حاکم د هر محکوم دی
شنوائی د هر مفهوم دی
دی په خاص رحم مرحوم دی
اوس و خاوری تی هجوم دی
دغه سوخت په مرز بوم دی
پر فانی باندى مقسوم دی

څوک ئی څه پېژنی کوم دی
د مېوی دی هم له لونه
له ذری دی هم له لمره
له سردی څخه خزان شو
په نیستی کښې ئی هستی ده
مدرس پری نه پوهېږی
په جاهلو کښې اجهل شو
چه پخپله فضولی که
امانت ئی پر ځان واخست
د خپل ځان تر سیوری کښناست
چه له پته شرک خلاص شی
عام و خاص ئی خادمان دی
روښنائی د کل عالم شو
حیاتی دی د حیاتیات
اراده ئی ده له وایو
کوبیائی له کویاو،
چه د تن له خوی و مری
رنک په رنک لښکر ئی جوړ کړ
چه د فقر په اورو سو
تی باقی صفت وگوره

د (مرزا) جامه ئی رنگ کړه

یو عجب بی مثله خوم دی

په رښتیا چه د میرزا جامه په یوه عجیب خم کښې رنگ شوېده او څه چه دی وائی مدرس ورباندې نشی پوهېدلی ځکه چه دی د سپین علم له رقومه غږېږی او نور له دغه علمه محروم دی، په عامو او خاصو کښې هېڅوک نه پوهېږی چه دی په کومه تخته کښل او په کوم رقم لیک کوی، خلقت ته په یوه عجیب نظر کوری او وجود د گمان په ساړه موم بولی، له ژوندو څخه په بی کفنه پرو او بی اختیاری تعبیر کوی، او وائی چه عالم د مینی په جاذبه بی اختیاره یوه سره اورته ځان غورځوی او د ځان ژغورلو هیڅ واک نلری.

وروسته له میرزا انصاری څخه (دولت نوحانی) هم په شعر او شاعری کښې په ده پسی وری ټول کړی او د ده شاگردی ئی کړیده لکه چه پخپله وائی:

میرزا کنج راته خپل کور وشو د غنی شوم بیهوده منت به ولې د بل چا کرم
محقق وحدتی کان د تصوف و په رموز ئې په همه علم دانا کرم

دولت د پلار له خوا حسن خیل لوانی دی او مور ئې وردگه وه، د خپل پلار نوم دادا وښئ او ځان هم له ظاهری علمه نا آشنا او د الهامی شعر خاوند معرفی کوی لکه چه پدی دوه بیتو کښې وائی:

چه الهام راباندی وشو کوینده شوم یو بیت هم جوړاوه نشو بی الهام ما
ظاهری علم می هېڅ ډېر نه دی کړی د معنی په قوت ووايه کلام ما

دولت لکه چه پخپله اظهار کوی او له اشعارو نه ئی هم څرگندېږی د افکارو او معنی په لحاظ د میرزا خان انصاری یو غښتلی او پیاوړی شاگرد او پیرو دی چه د پیر روښان د مریدی دعوه هم کوی مگر شعر ئې د افادې او عام فهمی له کبله لکه د میرزا شعر هومره گران او پېچلی نه دی او د شاعری خواته هم زیات را لنډ شویدی خو سره له دی میرزا، ارزانی، مخلص خپل مساوی یا له ځانه پورته کښی او نور شاعرانو ته پخپل وخت کښې په کمه سترگه کوری لکه چه پدی بیت کښې وائی:

بی میرزا بی ارزانی بی مخلص یاره
بل شاعر برابر نه دی پښتون ستایو

دولت هم لکه میرزا خان انصاری د شعر یو پوره دیوان لری مگر د ده په دیوان کښې د لفظی او معنوی تقسیماتو په لحاظ هر راز شعرونه وینو او هر څه پکښې پیدا کولی شو- دولت وروسته د میرزا تر وفاته (۱۰۸) کاله خو په یقینې ډول ژوندی دی مگر وروسته تر دې نور نه معلومیږي چه څومره موده په ژوندی و، او په څه وخت کښې وفات شویدی مگر دا معلومه ده چه دی تر (۱۰۵۸) پوری د خپل یوه شعر په استناد یقیناً ژوندی و، او تر ده د مخه میرزا خان انصاری په (۱۰۴۰) کښې وفات شوی، او د دوی دواړو پیر او مرشد میا روبان په (۹۹۴) کښې له دنیا نه تللی دی، د دی تاریخونو له قراره معلومیږي چه دولت به د میرزا په واسطه ځانته د میا روبان مرید وائی ځکه چه دغومره عمر چه دولت پکښې د میا روبان په وخت کښې د مرید توب وړ وبلل شی او بیا تر (۱۰۵۸) پوری ژوندی پاته شی له عادی عمرونو څخه لږ څه متجاوز معلومیږي:

دولت پخپله شاعری کښې څومره چه له تصوف او فلسفیانه افکارو څخه متاثر معلومیږي هماغومره له عشق او مینې څخه هم متاثر دی او غزلی آهنگ ئې په اشعارو کښې زیات څرگند دی او لهجه ئې هم لکه دمیرزا لهجه دومره مبهمه او مجمله نه ده، د مثال په ډول ئې دا څو شعرونه وگورئ!

لمړۍ نمونه

هر زمان چه آشنا نه وینم بیمار شم	په جهان کښې بینوا زار و نزار شم
د پریشان خاطر آرام مراد مې یار دی	که بی یاره بل هوس لرم زه خوار شم
کهی مست په میخانه کښې افتاده یم	که صوفی په نماز ودرم هونسیار شم
د آشنا د درگاه خاوری به پری نردم	د تهمت په سنگ که زر ځله سنگسار شم
چه نظر می د دلبر په جمال وشي	هنه دم له خپل وجوده په فرار شم
د وحده په مقام ځان یواز وینم	چه نظر می په کثرت وشي بسیار شم
لون لون بازی کړم له خپله مخه	ځنی ځای گل لطیف چیری تیز خار شم

دوهمه نمونه

د هر چا مینه وطن دی	حب و بشلی تن په تن دی
چه د عشق په تیغ شهید شی	خونبهائی پاک دیدن دی
د عاشق په دا عالم کښې	لوی هنر د سردادن دی
چه یار مخ ورځنی پت کا	هنه دم ئې ځنکندن دی
دلبری کوی شـرینه	تهمت ولی په کوهکن دی

رسیده هغه ته وائی	چه ئی پېژندلی من وی
د توحید خورشید نه وینی	خود بین شب و روز لیچن دی
هر مؤمن یو تن یاد شوی	په خطا که په ختن دی

دریمه نمونه

په اخلاص طلبکاریو یو د جلیل دی	چه فرزند قربان په دالار کر خلیل دی
ژر اسان به ومقام ته ورسپړی	چه ئی بار د گناه سپک طاعت ثقیل دی
بی هادی پدی خونخواره لاره مه خه	رهنمای د دی رښتینی لار دلیل دی
معرفت لره ئی هر سړی پیدا کړه	د دنیا طالب شو ډېر د حق قلیل دی
د کلام په معنی هر څوک نه پوهپړی	د زبان لوستن اسان کران ئی تاویل دی
لوی لښکر ئی د نمرود د جش مات کړ	د مولاسپاهی هلك بق ابا بیل دی
هر عاشق چه دلبر مخ ورته ښکاره کا	که له سر او ماله تېر نشی بخیل دی

څلورمه نمونه

په ظاهر باطن چه گوری سبحان یو دی	صورتونه ډېر لیده شی جانان یو دی
د کثرت په حسابو نو غلط مشه	مومنان هر څو انبوه دی ایمان یو دی
په صدف کښې در خالص په مار کښې زهر	بارنده په هر خای ابرنيسان یو دی
رنگ رنگ گل خنی پیدا شی په پتی کښې	چه گیاه پری زرغونپړی باران یو دی
که لښکر حشم ئی ډېر لیده شی خه شو	چه په حکم ئی عمل شی سلطان یو دی
د معشوق عاشق جامه واغوندی راشی	عشق باقی شاهد مشهود بی کمان یو دی
پری مؤمن کافر ماهی چندخه زیست کا	پاک دریاب بېحده لوی بی پایان یو دی
د مجاز په څو خادرو ئی مخ پت که	د دولت د زړه انیس پت عیان یو دی

پنځمه نمونه

زه اول چه له وحدته په کثرت شوم	د ناسوت عالم می وکوة په حیره شوم
هېڅ له خانه خبر نه وم چه زه خه یم	د کثرة په ډېر رنگو کښې غلت شوم
لاس او پښې مې غورخول په تاریکی کښی	په غفلت له خپل وجوده په غیره شوم
بی بدنه می بازی کړه په ډېر کاله	پاک مولا اراده وکړه په صورت شوم
ناگاه نمر د معرفت را بانندی وخوت	سر تر پایه سره یو ښکلی وحدت شوم

پادشاهی می د دنیا په نظر هېڅ ده
مستغنی د درویشانو په صحبت شوم

له دې خو نمونو به معلوم شوی وی چه دولت خنکه شاعر و او د شعر په شپېلۍ کښې ئې
څه ویل؟ د ده په عارفانه سندرو کښې هماغه د میرزا عارفانه حیرت، صوفیانه وحدت، یو
بل ډول مینه او بل راز عشق اورو، مگر د میخانې مستی، د تهمت په کانو سنکسارېدل،
د شیرینی دلبری هم یادوی او لږ څه د صورت ښایست ته مایل او قریب معلومېږی لکه
چه د دی لاندینی شعر له اشارت او اقتضا څخه ئې هم څه نه څه دغه مطلب
څرگندېږی:
شعر دا دی:

څه نیکبخت هغه آدم دی	چه تا سره همدم دی
هر چه ته ئی همنشین ئی	بی تا نور چه غواری گرم دی
د باغ سروه دی خجل کړه	له الف دی قامت سم دی
دواړه کونه پکښې وینم	مخ دی عین جام جم دی
چه دی نه وینم که عیدوی	هغه ورځ زما ماتم دی
ښه دیدن دی رښتیا وایم	د زخمی زرونو ملهم دی
چه می زړه له غمه خلاص دی	هغه هسی ساعت کم دی
جانبازان پکښې گدېږی	عشق خونریز بی حده یم دی
نور عالم په ښادی ویاړی	د فقیر بخره تل غم دی
په باطل بد نظر نه کا	چه د حق په لوری خم دی
په هر څه چه څوک مین وی	هم هغه د ده صنم دی

په هر صورت د دغه یوولسم قرن په شعراو د میرزا یا دولت په شاعرۍ کښې سره له هغو
روښانه افکارو او عرفانی تجلیاتو د جمال او عشق ستاینه او اغیزه هم وینو او پوهېږو چه
دوی که هر څه وائی بیا هم شعر وائی او عشق د جمال ستائی، دوی هم بینائی په
زیبائی باندی شیدا بولی او د لاله د زرگی په دا غونو باندی لکه د پسرلی وریځی
اوسکی تویوی، که څه هم په نظر کښې ئې ټول عالم پروت دی او هر څه وینی مگر
ښادی ئې د آشنا په دیدن ده او په هر څه کښې د خپل یار ننداره کوی د همدی لامله
په گلزار هم ډېره مینه کوی او د سترگو له روزنه د زړه شفر بولی، د یار دیدن خپل
حقیقی ژوندون کښی او بی دیداره یو زمان هم نه پائېږی- کله چه د جمال په ننداره
شی له خپل وجوده هم فرار کوی، مینه لکه وطن داسی بولی او محبت د انسان یو

عمومی قسمت شمیری، عشق باقی کُنی او شاهد و مشهود هم یو بولی، د خپلی محبوبی مخ ته جام جم وائی او دواړه کونه پکښې کوری دا خبری که هره معنی ولری او د دوی په نظر کښې هر څه چه وی بیا هم د ښکلیتوب او عشق له محیط نه اوزی او هماغه شی معلومپری چه ټول شاعران ئې د شعر روح او جوهر یا هیولی بولی.

د خټکو دوره

خوشحال خټک چه هم پخپله د پښتو یو لوی شاعر او د پښتنو لوی سړی یادېږي او هم د پښتو د ډېرو شاعرانو پلار او نیکه دی د پښتو د شعر د یوې نوي دورې شروع کوونکی هم دی چه د پښتو په شعر کېې ئې ښکاره تاثیر کړی او د پښتو د شاعرۍ هنکامه ئې زیاته توده کړی او ډېر شاگردان او پیروان ئې هم پیدا کړېدی - کوم شاعران چه د ده خپل زامن او نمسی دی پنخلس یا شپاړس تنو ته رسېږي چه په زامنو کېې ئې لکه عبدالقادر خان، اشرف خان، صدر خان او په نمسیانو کېې ئې لکه علیخان او کاظم خان شیدا د دیوان خاوندان او غوره شاعران تېر شويدي.

د پښتو د شعر افتتاح چه د روښان پیروانو په یوه خاص عرفاني ډول کړی وه خوشحال پکېې د کم و کیف په لحاظ بسط و انبساط پیدا کړ، هغه غوتې چه په هغه وخت کېې ئې خپلې پانې نه وی پرانیستی پدی وخت کېې وغورېدې او د پښتو د بڼ خاموشی ئې د بلبلو په چنهار ماته کړه د ژوندانه نغمې له هری خوا پورته شوې، خه چه د شعر دپاره لازم او ضرورو، هغه ټول پیدا شوه او هر راز غزلونه وویل شوه، د مینې او عشق سندرې په ډېری بی پروائی میدان ته را ووتلې او د پښتنو حلمو په اتڼ کېې د شعر اواز سره د تورو برېښنا هم وبریښېده، د ننگ او غیرت خبری په شعر کېې را ووتلی او بی ننکو ته هم ډېری تانی ورکړی شوی.

د پښتو په شعر کېې د پښتو نولی روح له همدغه وخت حلول وکړ او په ډېر قوت پکېې حماسی رنگ ښکاره شو. چه د ملکيار له حماسی سندرو څخه فرق لری او په ملی احساساتو مبنی معلومېږي.

دا دوره د یوولسم قرن له نیمائی نه شروع کېږي او په دغه وخت کېې د خټکوادبي کاروان د خوشحال په مشرتوب او سالاری د خیبر او تیرا له غرونه هغه خوا را پیدا کېږي چه له مغلو او مغلوالی سره په شعر او توره دښمنی کوی او د پښتنو احساسات د پردو په مقابل کېې را وینسوی یا په بل عبارت هغه کارونه چه فردوسی یوازی په شعر کېې کړيدي دی ئې په شعر او توره کوی.

دې ستر قاید او د پښتنو ملی مشر ته یوازی شاعر نشو ویلی حکه چه د تاریخ په افق کېې ئې د اسمانی هلال غوندي سپینه توره هم خلېږي - یوازی توریالی او ننگیالی هم ورته نه ویل کېږي حکه چه خواره او خوندور اشعار هم لری.

هوا خوشحال د پښتنو هغه بلبل دی چه په دا ئودی نغو کښې ئې مسیحائی اثر پروت دی او د بلبلو په ژبه خپل کام ته د پښتونولۍ او ننگ و غیرت سندری وائی.

خوشحال یوازې په پښتنو کښې نه بلکه په دنیا کښې هم بنائی داسی نظیر ډېر کم ولری چه څوک ئې په توره او قلم کښې ښه قضاوت ونکړی شی چه کوم صفت پکښې غالب دی او په کومه خوا کښې ډېر غښتلی او پهلوان بلل کېږی.

مونږ ده ته انصافاً ویلی شو:

برق د سپینې توري د ادب ښکلی رڼا سره
 تا یوه فانوس کښې جمع کړی په رښتیا سره
 پخپله دغه نوموړی توریالی شاعر هم خپل ځان همدغسی معرفی کوی او وائی:

ناظر مې عطار دوی چه به څه کښې په قرطاس	زه هغه سړی یم چه قلم واخلم په لاس
صایب دی زما فکر د هرامر په اساس	نایب دی د تقدیر زما تدبیر په مصلحت کښې
هغه زمان مې کوره تل به سوړوی زما اس	د تورو په میدان کښې چه سودا وی د سرونو

دا د توری او ادب پهلوان یا په بل عبارت د قول او عمل خاوند چه د جنک او جگړو په میدان کښې مهیبه ښه لری، د ښکلیتوب و جمال د نندارې په وخت کښې د پتنک بیتابی او د بلبل ناقراری لری – کله لکه یو ننکیالی پښتون د جنک او جگړو په ډگر کښې وائی:

د افغان په ننگ مې وتړله توره
 ننکیالی د زمانی خوشحال خټک یم
 په بل ځای کښې د عشق او مینې له اثر لاندې راځی او پدې ډول له نام و ننگه خپله بی پروائی ښکاره کوی:

د ناموس خبرې مه کوه خوشحال ته
 عاشقان له نام و ننگه بی پروا دی
 هوا د خوشحال زره لکه یو کلاب له ډېری نازکی سره تېره اغزی هم لری او په شنو پانو کښې سور او رنگین معلومېږی همدغه سبب دی چه په یوه مصرع کښې خپله توره تېره کوی او په بله کښې ولول زلفې پدې ډول یادوی:

توره چه تېرېږی خو گذار لره کنه
 زلفې چه ولول شی خو خپل یار لره کنه

خوشحال د پښتو او د پښتنو هغه شاعر دی چه وروسته تر یوه ادبی خزانه چه د پښتو د شعر د ضعف او مړاوی توب دوره ورته ویلی شو، دی لمړی سړی دی چه د شعر هنگامه ئې توده کړی او د یوه ادبی مجدد حیثیت ئې موندلی دی لکه چه دا مطلب دی پخپله هم پدې لاندې بیتو کښې بیانوی او د ځان په ښودنه کښې وایي:

خه خو غور باسه زما په حسب حال
په حکمت په نصیحت کښې مالا مال
په صفت د سترگو وروځو زلفو خال
که خبریم د املا په استعمال
په پښتو ژبه می مه غواړه مثال
گڼه شعر د پښتو و، غیر سیال
دوه مصری ئې د خفیف بحر دوه طال
نه صفت نه ئې تشبیه نه ئې مثال
پښتانه ئې پوهول ایزد تعال
پس له ما چه کا د شعر قیل و قال
پری وهی شیدا بلبله پر و بال
تر کابله تر کشمیره تر بنګال
طبیعت ئې راکوی په استعجال
پکښې هر رنگه گلونه هر نهال
تر څلویښت زره په تېرشی په سیرکال
چه مداح یم د دلبرو د جمال
که پدا درنېری تله د اعمال
د بل چا په صفت نلرم یو قال
کارنامې لرم د جنګ او د جدال
پښتا پښت می هنر دا دی آل په آل
چه له درده می په تن و لکه خال
بل پرهار به می په تن شویا په ډال
که ئې درست وجود په غشوشی غربال
پښتانه چه پرگنی خوری سیورغال

چه د شعر شاعر یه مذکور وشو
قصیدې لرم غراله هره باببه
په تعریف د دلبرانو غزلونه
طبیعت می عطائی نه د تحصیل دی
په فارسی ژبه که نور تر ما بهتر دی
بندو بست د پښتو شعر ما پیدا کړ
نه ئې وزن نه تقطیع نه ئې عروض و
د غزل نه ئې مقطع نه ئې مطلع وه
مکرزه ئې چه گویا په شاعری کړم
په دا بندو بست به نور تر ما بهتر شی
گلستان زما د نظم شگفته شو
گلدستی ئې لور په لور په ملک خپری شوې
هر مضمون ته چه د زره توجه و کړم
درست دیوان می لکه باغ د علم گنج دی
د دیوان که می بیت سره حساب کړی
په غزل په رباعی می زره مین دی
په محشر به مینه ور مه د سنگدلو
زه مداح د هېچا نه یم بی د ښکلو
په ابا او په اجداد خان و سردار یم
پلار نیکه می شهیدان دی گورته تللی
که د جنګ د پرهارونو درته وایم
یو پرهار به می لاروغ په وجود نه و
چه قضا د سړی نه وی سړی نه مری
دا همه زما د توری صدقه ده

خدایه هومره مهلت ورکړه په دنیا کښې
چه کاره کارونه سم کاندې (خوشحال)

نو څنگه چه خوشحال خان پخپله وائی د پښتو د عروضی شعر په لاره کښې ده ډېر کار کړی او پخپل وخت کښې ئې د پښتو په شعر کښې ساری نه درلود، مگر د پښتو د شعر آینده ورته ښه ښکارېده او له ځانه بهترو شاعرانو ته منتظرو، بی له ښکلونې د بل چا مداحی نه کوله او د سنکدلو معشوقو مینه ئې محشر ته هم د خپلی تلی د درنښت دپاره وړېده - په دیوان کښې ئې هر راز کلونه او نهالونه شته او د شعر ګلدستی ئې تر کابل او کشمیره رسېدلی دی. د نظم ګلستان ئې هماغه وخت غوړېدلی و او شیدا بلبلی پرې تېرېدلی - طبیعت ئې د مضامینو په ورکړه کښې په ډېره بېره ورسره مرسته کوله او د دیوان بیتونه ئې تر څلوېښت زرو زیات و، مگر د جنګ پرهارونه ئې هم په تن لږنه و، او پښت تر پښته ئې دغه د سربازی هنر درلود - نو هر کله چه خوشحال سره له شعره د توري او ننگ و غیرت خاوند هم و، او سر و کار ئې له جنګ او جګړو سره و، طبعاً د ده په شعر کښې هم د ننگ و غیرت خبرې خورا ډېرې دی او د پښتنو د احساساتو تحریک پکښې زښت ډېر لیدل کېږی بلکه همدغه شی د ده د شاعری اصلی او اساسی برخه ګڼل کېږی.

که مونږ د ده ټول هغه اشعار را ټول کړو چه د پښتنوالی او ننگ و غیرت تبلیغ پکښې دی یا د ده فخر او حماسه بلل کېږی نو یو لوی کتاب ورځنی جوړېږی او پدې فصل کښې نشی ځائیدلی، ځکه په یوڅو مثالو او نمونو اکتفا کوو.

یو ځای پخپله یوه قصیده کښې خوشحال خان د خپل ځان او خپلو ملګرو توره او توریالیتوب پدې ډول بیانوی:

لکه باز منکولی سرې کا پخپل ښکار
په اهار کښې شگفته شو لاله زار
په کړپه ئی هم روان کړ دندوکار
په لرزه په زلزله شوه په بار بار
هره ورځ د سپینو تورو خرپهار
سره یو د ننگ په کار پټ و اشکار
خود ځینو پښتنو نشته څه عار
چه څلوېښت زره مغل شوه تار په تار
اس اوبښان هاتیان الجه قطار قطار
چه ئی وټکېده سر لکه د مار
چه مې وکښ تر مغلو خپل خمار
د هلکو په هر لوری نشته شمار

پښتنو ځلمیو بیا لاسونه سره کړه
سپینی توري ئی ګلکونې کړی په وینو
د خیبر دره ئې سره کړله په وینو
تر کړ په تر باجوړه سمې غرونه
په هغه لوری چه کېږی پنځم کال دی
درست پښتون تر قندهاره تر اټکه
ګوره څو جنګونه وشول په هر لوری
اول جنګ د لوری شاد د تهرورو
خویندی لونه ئی په بند د پښتنو شوې
دوهم جنګ میر حسینی په دوآبه کښې
بیا له پسه د نوښهر د کوټ جنګ و
چه زما په یاد دی لوی جنګونه دا دی

پس له دې ده بيا تكيه په كردگار
 په صورت خوار و حيران په زړه افكار
 سره مهران دى ننوزى په كهسار
 چه به دا كارونه شى پدا ديار
 يا مغل د منځه ورك يا پښتون خوار
 دا بى ننكه پښتانه كاڅه رفتار
 بى له تورى خلاصى نشته په بل كار
 د مغلو لښكر پروت پر ننگرهار
 يوسف زيه فراغت په كښت و كار
 د عزت سره چه نه وى زيست روزگار

هميشه فتح و نصرت دى لا تر اوسه
 اورنگ زيب راته يو كال وشو چه پروت دى
 خزانې د هندوستان دى را خپرې شوې
 دا د هېچا په اتلس فكره نه و،
 بله هېڅ ليدله نشى پدا مينځ كښې
 پدا هسى وخت چه وخت د نام و ننگ دى
 پښتانه چه نور څه فكر كا نا پوه دى
 افريدى مهمند شنوارى گوره څه كا
 زه تنها پكښې په غم د نام و ننگ يم
 مرگ زما په پوهه ښه دى تر ژوندونه

هميشه به په جهان كښې ژوندون نه وى
 د خوشحال خټك به پاته شى يادگار

كه مونږ د خوشحال په ديوان كښې غور وكړو او ټول اشعار ئې وكورو داسې راته ايسى
 چه دغه تورپالى شاعر د ننگ و غيرت او پښتونولۍ په فكر كښې دومره ډوب دى چه په
 عاشقانه غزلو، د حوى په مرثيه، د گلو او گلزار په ستاينه او خپله هره نغمه كښې دغه
 اصلى مضمون خايوى او هېڅكله د تورې او ننگ خبره له خولى نه غورخوى، وگورئ!
 يو خاى د خپل گران حوى نظام نومی د مرگ ژړا پدى ډول كوى:

چه نظام دى له ما بېل كړ خوا ئى ډكه
 چه د هېچا پرې پېزو نه وه خوانكه
 نه چه گوره لره روان شو له تللكه
 په عالم كښې د خپل پلار غاړه كا لکه

څه دا غونه ږدې په زړه باندي فلکه
 په لحد كښې هغه مخ خورې په چنجيو
 كشكى حوان د پښتانه په ننگ كښې مړاوى
 چه د كام په ننگ كښې ومړ هغه خويه

په بال خاى كښې له خپلى معشوقى او لیلی سره داسې خبرى كوى چه د سر ښندلو او
 خونخوار لارو، د خون او قصاص كلمات ورځنى اورېدل كېرى او سړى ښه نه پوهېرى
 چه دى اصلاً خپله مينه او عشق و محبت ښكاره كوى كه د خپل شجاعت او زړورتوب
 سندرې وائى لكه پدې لاندې غزل كښې:

په پالنگ به دې دا هسې درختل څوك
 كڼه زه په حان مين د سرښندل څوك

كه زه نه وای عشق به تا لره بلل څوك
 واړه عشق دى چه ئى سر راته كياه كړ

بدرگه که محبت را سره نه وای يك تنها به په خونخوارو لارو تلل څوڪ
 ته می وژنه د قصاص اندېښنه مکره د خپل خون په توربه ونیسم یو بل څوڪ
 تا پخپله سپینه خوله خوشحال ته ورکړه گڼه دی دا هسی شونډې ښکلول څوڪ

که چپرې کومه نوی تشبیه روا وی او د چا له تقلید لاندی رانشی ویلی شم چه خوشحال
 خټک د لوړو غرو باز دی چه د بلبل عشق پکښې حلول کړی او هماغه نغمه خدای
 ورکړېده.

یا په بل عبارت هغه بلبل دی چه د ښکار تېری منکولی هم لری. خوشحال که څه هم
 ټول عمر د جنګ او جګړو په سره اور کړېدلی دی بیا ئی هم د شاعرۍ آب و تاب نه دی
 بایللی او نه ئې خپل لطیف ذوق وړک کړیدی لکه چه دا مفهوم دی پخپله هم پدی بیت
 کښې په شاعرانه ډول داسی ادا کوی:

که هر څو ئې په سره اور کښې لولپه کړی د یاقوت د اوبو ډار د کداز نشته
 مکر دومره شویدی چه د ده په عشقی سندرو کښې حماسی ټکی او شجیعانه روح هم
 پیدا شوی او یو پښتنی رنگ ئی ورکړیدی د مثال په ډول ئې دا لاندی غزله وگورئ:

که نیولی زرکه باز پرېږدی له چنگه زه به هم له لاسه پرېږدم شوخ و شنګه
 ورپه ورکلی په کلی پسی گرزه دروېزه که د دیدن مومی ملنګه
 گل که هرڅو پیدا باغ کښې ښایسته دی که ئی وینې بیا اغزی لری له څنګه
 خودې توان رسی په لوی دریاب کښې گرزه په بېله کښې دې زوال وینم نهنګه
 عاقبت به ککری ورباندې کښېږدی ترخراغ چه کین اوبسی گرزې پتنګه
 هغه یار که په پالنک راسره نشته دا هم شکر چه ئې بوی حی له پالنګه
 چه ئی زره دمعشوقو په مینه مست شی د هغو سړیو څه له نام و ننگه
 د غمزی په تیغ ئې خوښ ښه ئی خوشحاله مړنی په روغ صورت نه حی له جنګه

پدې غزله کښې اغاز او شروع پدی ډول شوېده چه دغه پښتون او ښکاری عاشق خپل
 ځان لکه یو باز داسی گڼی او خپله شوخ و شنګه معشوقه له هغې زرکی سره تشبیه کوی
 چه د باز په منکولو کښېوتلی وی. په بل بیت کښې که څه هم د دیدن په دروېزې پسی
 ځان ملنګ کوی او توره یا خانی هغه پلوړدی مگر بېرته ورته ځان نهنګ معلومېږی او یو
 لوی دریاب ئې په نظر کښې گرزې. وروسته تر دی چه بیا د حسن او جمال ډیوی ته
 گوری نو ککری ایښودل او د غمزی په تیغ ځان زخمی کول ورته ښه ښکاره کپړی او د

خپل مړنتوب په تقاضا له دغه جنگه روغ صورت تلل ورته ښه نه ښکاره کېږي. همدغه شان په يوه بله غزله کېښي وائي:

د رقيب خبره مه منه بدرنگ دی	په څه دود ئې ځای نيولی ستا تر څنګ دی
تردوو چشمو می چشمه بحر د ګنګ دی	زه چه ډېر ډېر ستا له ډېره جوړه ژاړم
نن پدا لوری د ستا د با هوشرنګ دی	ښاپېرېه دی په هورته هورته ګرزی
پرېوتلی په یاغی راجا قلنګ دی	لاس ئې مه پرېږده له لاسه خولی ئې واخله
چه عجب زیبا د دوه مینو جنګ دی	په زړه مینه محبت په خوله کنځل کا

وګورئ! پدې غزله کېښي لمړی ځل ځان له ډېره جوړه دومره ژراند ښي چه د ګنګ بحر ورته هېڅ دی مګر په آخره کېښي د خپل هغه اصلی خوی او طبیعت په اثر کېښي له یاغی راجا نه قلنګونه اخلي او هغه جنګ چه د خولی اخستلو په وخت کېښي ئې له خپلی مینې څخه ویني زیبا بولی او بی له جنگه خپله غزله نشي ختمولی.

دغه شان د ده په اکثر و غزلو کېښي سره له عاشقانه نیازه د زور او قوت توری او ټوپک ننگ و غیرت، شجاعت او سربازی خبری هم اورېدل کېږي مګر د غزلو آب و تاب ئې په ځای وی او نه ورځنی بېخونده کېږي، نو ویلی شو چه دا د توری او رزم شاعر په غزلو او بزمی سندرو کېښي هم د استادۍ حق لری او د ستایلو وړ دی ځکه چه دی د مینې او عشق له پانګې چه د شعر حقیقي سرمایه ده هماغسی برخه لری لکه چه د پښتونولۍ او ننگ و غیرت په دنیا کېښي ئې لری او څنګه چه د پښتونولۍ له عالمه خبر دی هماغه شان له عشق او مینې، می او ساقۍ، سوز و ساز او عاشقانه دردونو سره هم آشنا دی د همدې لامله وائي:

چه څه درد د عشق لری تری به ځاېرم	که مومن دی که کافر دی که جهود
چا به بی د عشق له کاره بل کار نکړ	د خوشحال د خولې ویل که چا منلی

هو! دا توریالی عاشق مونږ ته پخپل عجیب و غریب ژوندون کېښي هر هر څه رانې او په حیرت کېښي مو اچوی چه دغه راز عاشق او په جمال مین سړی څنګه دومره نورو چاروته وزګارېږي او د زمانې ننګیالی ورځنی جوړېږي یا په بل عبارت څنګه د دغومره سخت او کلک زړه خاوند څخه دغسې شاعر جوړېږدی شي. همدغه یو سړی دی چه کله سپاهی، کله شاعر، کله مبلغ او کله صوفی کېږي هم. په ځینو ځایو کېښي وائي:

په جهان د ننگیالی دی دا دوه کاره
 تر مطلوبه پورې شرط د رسېدو دی
 که په توره ئې جواب ورکړی مردی ده
 که آسمان دې د مزرې په خوله کښې ورکړی

یا به وخورې ککړی یا به کامران شی
 که تمامه لار الوده شی په وینو
 که وجود دی څوک ازار کاندې په چوب
 د مزرې په خوله کښې مه پرېږده همت

او خپل ځان هم پدې ډول مونږ ته راښی:

هر ملخ د سربازی له هنر څه زده
 لا تر اوسه ئې ماغزه په قرار نه دی
 لا په خوب کښې په لرزه پرېوزی له کټه
 که پدا دوره می گوری هغه زه یم
 درست جهان مې ومغل وته خیبر کړ
 ځینې څه لوئی دعوی لرم په زړه کښې

چه پدا هنر کښې سرښندی پتنگ دی
 چا چه ما سره وهلی سر په سنک دی
 چه د چا تر غوروزما د تورې شرنک دی
 چه مې داغ په خاطر اېښی د اورنگ دی
 ځای په ځای ئې پښتانه وته قلنک دی
 ولی څه کړم چه پښتون واړه بی ننگ دی

مگر سر له دی ټولو خبرو کله چه د مینې عالم ته راځي نو بیا وائي:

د خانې د تورې ځای نشته په عشق کښې
 که تر نوم او تر ننگ تیر شوم پروا نشته
 د عاشق له نام و ننگه سره څه دی

معشوقې وته مریی اوسه خوشحاله
 عاشق هر کله قدم پر ننگ و نام ږدی
 څه می غم که اشنا مومم په پېغور کښې

اوس به مو پېژندلی وی چه زمونږ دغه نوموړی شاعر د عشق په کوڅو کښې بل څوک دی
 او بل سړی ورځنی جوړېږی څوک چه په رښتیا شاعر وی او شاعرانه مزاج لری هغه په
 شعر کښې همدغومره رنگونه لری او په وینا کښې ئې هر هر څه پیدا کېږی، کله لکه یو
 هوبښیار سپین ږیرې خلقو ته نصیحتونه کوی او کله لکه مجنون د لېونتوب صحرا ته
 اوزی، یوه ورځ د دنیا په لوړو ژورو، تورتم او رڼا، لمر او سپوږمۍ، باد و باران کښې
 فکرونه کوی او د یوه صوفی یا فلسفی ګمان پری کېږی مگر بله ورځ خان او ملک شی
 چه د جنگ و جګړو او ننگ و غیرت خبرې کوی.

که دغسی سړی مو کله نه وی لیدلی راشی خوشحال خان ختک پخپل شعر او دیوان
 کښې وګورئ او ورته ښه ځیر شی، د ده په وینا کښې سړی ته هر هر څه معلومېږی او
 سړی پری هر ګمان کولی شی، څوک به ئې د ځینو خبرو په استدلال د صوفیانو په ډله
 کښې شمېری او ځینې به ورته فلسفی وائی څوک به ئې یو څه بولی او څوک بل څه مگر

که سړی ورته شاعر ووائي او یو رښتینانی شاعرئی وبولی دا نوم د ده په ټولو ویناو او ټولو اشعاو بڼه صادقپیری او هېڅ اعتراض نشی واردېدلی ځکه چه شاعر همدغه معنی لری چه د هر چا له حال او زړه نه خبر شوی وی او په دغو ټولو خبرو پوهپیری یعنی کله د ښادمنو په خندا او کله د غمجنو په ژړا قسم خوری په یوه بیت کښې د اسمان ننداره کوی او په بل کښې زمکی ته را ښکته کېږی، کله غم او کله غمخور شی، په یوه مصرع کښې ئې آه او په بله کښې خوشحالی وی.

یو ساعت د دنیا بی وفائی بیانوی او بل ساعت د امیدواری سندرې وائی. که چېرې د خوشحال خان دیوان ولټوو، دغه راز ټولی خبری پکښې پیدا کولی شو او راته معلومیږی چه د شاعر په وینا کښې هر رنگ خبری پیدا کېږی، د ده د جنگ او جگړو خبری او د مینې او محبت سندرې خو مو د نمونو په ډول واورېدلی، اوس ئې څه عرفانی سندرې هم واورئ چه د فلسفی او تصوف رنگ و خوند پکښې لږ لږ لیده شی.

لمړنۍ نمونه

<p>درياب څه د جالی دپاره نه ځی که څوک وائی په غرونو واورى اورى بارانونه په ملکونو په دولس برجه گرزى نمر پوره په دولس میاشتی په درست جهانکښې گرزى باد حیران په څلور کنجه مېوې غلې گلونه ځنې رنگ رنگ نعمتونه څلور واړه عنصره چاکران دی ای خوشحاله</p>	<p>پخپله رضا درومی جاله هم ځان سره بیائی له هېچا خبرنه دی چه په مونږه هم څوک پائی په دا خبردارنه دی چه صیفی دی که شتائی په هر لوری چه گرزى نا خبر چه څه پیمائی له مخکې پیدا کېږی مخکه پروته گل ولایى چاکر هغه خدمت کا چه صاحب باندى فرمائى</p>
--	---

دوهمه نمونه

<p>خار تر عارفانو چه په حال دی پوهېدلی واړه سرهوا پخپل مطلب پسې دی تللی کل واړه که گوری له الفه دی زوولی سل به بلل نشی سره یو دی مالیدلی هرچېرته دانوردی په هر ښهر په هر کلی نور ویل می نژده مختصر دی مالیکلی</p>	<p>خلق نادیده دی په خبرو پسې ځغلی دواو یا مذهبې پکښې هومره قیل و قال ډېر دی کتابونه مشتمل په دېرش حرفونه سل هې سل سیه چه تی مات په یوه ځای کړی واړه نور د لمر دی هم د ننه هم د باندي زه خوشحال خټک یم درندانو په مذهب</p>
--	--

دریمه نمونه

<p>زوی د اذر ومومی له ناره نه نجاة واړه سر درگم دي دا ابادا امهاة</p>	<p>وزېږی له نوحه د طوفان په موج فناشی کار د بل حکیم دی چه څه کاندی هغه کېږی</p>
--	--

د خپل د ساعت د طبیعت دی که د نور څه
 هومره علم زده کړی چه پرستوته سبق ورکړی
 رددی که مقبول دی که معقول که نا معقول دی
 سر په سجده کښېردی وائی نمونځ کوم خوشحاله
 نیک زېری له بدوله بد ذاتونه نیک ذات
 بیا هم خبر نه وی د جهان په ترهات
 ګوره ننداره کړه تر دادم مه وهه زیاده
 زره ته نظر نکړی پکښې ځولات و مناة

څلورمه نمونه

دا چه وائی چه دا بد کړی یا دا ښه کړی
 څه چه اوس و واره خلقو ته رسیږی
 په یوه مخکه یوه باغوان کرلی
 د سحر ګټنه ډېره ده تر هر څه
 که رښتیا وایم زه نه یم واره ته کړی
 چه دې کړی په ازل دی هغه کړه کړی
 عباسی ګلونه زېرو سپین ورسره کړی
 ځینې ځینې ورته وینښ ځینې اوده کړی

الوده لرلی درغلی درگاه ته
 هېڅ می نرده چه بد حال د خوشحال څه کړی

خوشحال که څه هم په شعر او ادب کښې د هر راز مضامینو خاوند دی او په دیوان کښې
 ئې هر راز موضوعات پیدا کپړی چه ځینې کسان به پکښې تصوفی مسایل پیدا کوی او
 ځینې به پکښې علمی شواهد ومومی، څوک به ئې یو اخلاقی معلم او مربی بولی او
 بعضی به نور نور نومونه پری ردی مگر وروسته تر یوه عمومی نظره هر چاته معلومپړی
 چه دی اصلاً د پښتو یو رزمی شاعر دی او په اشعارو کښې ئې د نارینتوب او ننگ و غیرت
 روح ډېر ځلښت لری. پدی کښې هېڅ شک نشته چه خوشحال یو پیاوړی شاعر او په ټوله
 معنی د پښتو شاعر دی ځکه چه دی خپل شعر او شاعرانه طبیعت له پښتنو نه نه دی بېل
 کړی او کوم بل عالم ته ئې نه دی بپولی، ښائی چه مونږ په پښتو کښې ځینې ډېر ښه
 شاعران پیدا کړو چه د محض شاعریت په لحاظ به ډېر لوړ مقام لری مگر په شعر کښې به
 ئې د پښتونولۍ مظاهر نه وی او د کلام له روح او خصوصیت څخه به ئې دا نه
 معلومپړی چه دا پښتون شاعر دی او د پښتونولۍ له افکارو سره د شعر او شاعری دنیا ته
 راغلی دی مگر د خوشحال شاعری داسی نه ده او د ده پښتواله د ده په شعر کښې لکه
 لمر ښکاره دی، د همدی لامله د پښتو لوړه ادبی جایزه د ده په نامه ورکول کپړی او دا
 امتیاز په ټولو پښتو شاعرانو کښې یوازې د همده په برخه شویدی ځکه چه د ده اشعار
 لفظاً او معناً، فکرأ او روحاً د پښتو اشعار بلل کپړی او د پښتو روحيات او پښتنی تخیل
 پکښې له ورا ځلپړی- که فرضاً کوم مقتدر شاعر د ده دیوان په بله ژبه واړوی او له پښتو
 قالب نه ئې وباسی بیا ئې هم خلق پېژنی چه د یوه پښتون خبری دی او په پښتو اړه لری
 د ده په اشعارو کښې علاوه له پښتنی روح او فکر څخه ډېری نوری خبری هم شته چه د

پښتنو حال و احوال او خوی و خصلت څرگندوی، ځینو پښتنو ته بد وائی او د ځینو ستاینه کوی، د ځینو قومونو یو راز عادات او د ځینو بل راز خویونه نښی چه پدې باب کښې کله کله څېرې او قیافې هم بیانوي او خبره ئې هجوی ته رسېری ځکه چه دا زورور شاعر پخپل تنقید کښې هم پوره زوروتوب او صریحه لهجه لری چه ځینو خلقو ته پېغورونه او تانی ورکوی او ځینو بی ننکو ته په ښکاره کنځلی کوی چه دلته ئې مثالونه او نمونی ښودل ښه نه ایسی او ضرورت ورته نشته.

خوشحال خان که څه هم پخپلو اشعارو کښې یو بی قیده او بی پروا سړی معلومېری او داسی ایسی چه ده به د ښکلو په مینه او حسن پرستی کښې نور هر څه هېر کړی وی مگر سره له دی یوه خدائی مینه ئی هم په زړه کښې پرته ده او دغه محبت ئې هیڅ کله نه دی هېر کړی، یو ځای خپله دغه مینه پدې ډول ښکاره کوی:

زرمې کند په غاړه کړه یومات کجکول په لاس
مال و ملک مې هومره کړی چه تېروی تر قیاس
نه هغه طاعت چه شی په رسم و په لباس
تل دده په زړه کښې لری ټینک د دین اساس

خدایه که زه تا ته نزدی کېرم په افلاس
ته که پدا خوښ ئې چه خاوند د ملک و مال وم
توان د طاعت راکړه چه اخلاص ورسره مل وی
یا باري کریمه! د خوشحال خټک دا خواست دی

خوشحال لکه څنگه چه د پښتنی ننک د په ځای کولو ارزو لری د خدای د بندگی او اطاعت ارزو هم ورسره ده او په بندی خانه کښې لا دواړه نیتونه پدی ډول ښکاره کوی.

د خوشحال د خاطر جزم
یا مغلو سوره رزم

پس له بنده دی دا عزم
یا نیولی مخ مکې ته

عبدالقادَر خان خټک

وروسته تر خوشحالخانه د ده زامنو او لمسیو هم د پښتو شعر په ښه شان پاللی او د دولسم قرن تر آخره پوری د خټکو د سرشار طبیعت موجوده او خپې نه دی ناستی د خوشحال هر زوی او لمسی د شعر جنډه جکه کړی او مونږ ته ئې په شعر کښې ادبی شاهکارونه پرې ایښی دی چه دلته د اختصار له کبله یوازی د عبدالقادَر خان په شعر او شاعری لږه رڼا لوېږی.

عبدالقادَر خان د خوشحال خان زوی چه تولد ئې د (۱۰۶۲) په شاوخوا کښې او عمر ئې تخمیناً د شپږتو کالو په حدودو کښې معلومېږی د پښتو په شعر کښې یو خور دیوان او په پښتو کښې نور ښه ښه تالیفات او آثار هم لری، په شعر کښې ئې سادگی او روانی څرگنده ده او د بداعت جنبه ئې هم قوی ده، د ده د شعر مخه د مینې او محبت لور ته زیاته معلومېږی او هغومره چه خوشحال خان پخپل شعر او شاعری کښې حماسی آهنگ درلود، دی ئې نلری، په اشعارو کښې ئې څه ډېره زیاته مبالغه او شاعرانه اغراق هم نه لیدل کېږی، د عشق او مینې اظهار هم په یوه معتدل ډول کوی او پدی باب کښې د خاموشی طرفدار دی - دنیا او عالم ورته د جمال مظهر ښکاره کېږی او لکه یو صوفی په هر څه کښې د خپل دلبر مخ او جلوه وینی، له همدغی لاری دی هم د وحدت الوجود فلسفی ته نزدی کېږی او د عشق عظمت د جمال او جلال اثارو ته په یوه ډېر وسیع نظر کوری. دا مضمون ښائی چه ډېرو شاعرانو ادا کړی وی او په مختلفو پیرایو کښې له نظره تېر شوی وی مگر عبدالقادَر خان ئې پداسی ډول بیانوی چه سړی ته بیخی نوی او ناڅکلی مضمون ایسی، پدی لاندی بیتونو کښې ورته ځیر شئ:

که په تور کښې جلوه کړشی که په سپین کښې
که په سترگو په رخسار او په جبین کښې
د صنعان په دود ئې وړان کاندی په دین کښې
بلبلانوته ښکاره شی په نسرین کښې
قهر مهر ئې په تریخ او په شیرین کښې
نه به و، هومره خواږه په انکبین کښې
چه ئې ځای نشی په چرخ او په زمین کښې
که دی نشته شک گمان پخپل یقین کښې

دلبر مخ راته ښئ په هر آئین کښې
که په زلفو کښې ځای وکا زره را کاري
کله کله په ترسا کښې مخ څرگند کا
په څراغ کښې تجلا و کاپتنک ته
نور و نارئې د جمال جلال اثر دی
که اثر ئې د لبانو پکښې نه وای
لویه خدایه عشق یوڅه رنگه لوی شی دی
په هر څه کښې کوره یار عبدالقادَره

له دې شعره دومره معلومېږي چه د ده په نظر كښې جمال او ښكليټوب، عشق او مينه دغه شي نه دي چه عام خلق ورته كوري او تعبيرونه ورځني كوي بلكه د عرفان او تصوف له لوري ئې ورته كتلي او په شعر كښې ئې عارفانه كيف پيدا شويدى.

په يوه بل حاي كښې هم په يوه سندرې كښې لمړي حل خپل عشق سړي ته داسې ښي چه كومه ښكلي او دلبره معشوقه په مخ ورغلي ده او ده زړه پري بايللي مگر په اخره كښې معلومېږي چه دي په يوه مجهوله ليلي مين دي چه يوي برېښنا غوندي ئې ترسترگو شوي او بيا ورکه شوېده چه دي ورځني هېڅ خبر نه دي او نه پوهېږي چه ځمكي ته ولاړه او كه آسمان ته وختله؟ څه شوه او چيرته ولاړه؟ سندرې دا ده:

د نمر په شانه لاتري روښانه په ښكلي مخ وه هغه تگار
سر تر قدمه ثابتې روغه له هره عيبه پا كه ويزاره
په خيال خيال تلله نظر ئې تگر، هرگز وچاته له كبر و عاره
هېڅ نه پوهېږم چه چيرته دا شوه راته ووايه اي خبرداره
مقصود ئې دا دي عبدالقادر اوس پسې كرزې سینه افكاره

په لاره تلمه په مخه راغله يوه دلبره پري رخساره
بي ميوسته خوله نيست وهسته ډكه له نازه خالي له نيازه
مخ ئې څرگندونې پري بندو، دمخ شغلي ئې دمخ حجات وې
له ما غايبه لكه برېښنا شوه په مخكه لاړه كه په سما شوه
هوس ئې ويو غم ئې را پرېښود داغ ئې بيانوي را باندې كښېښود

د عبدالقادر خان په عاشقانه غزلو او سندرو كښې سړي د شهوت پرستي څه ډېري مظاهري نه ويني او نه له خپلي معشوقې نه هر هر حاي په غټه خوله د بوس و كنار سوالونه كوي د ده له اشعارو نه سړي استنباط كولي شي چه دي محبت په تور او سپين پوري مربوط نه كني او نه هغه څوك صاحب جمال بولي چه كړه وړه ئې ښه وي بلكه عشق يوه ازلي برخه او حسن هم يو اثر بولي چه له تور او سپين، كړو وړو څخه ما سوادى - پخپل يوه شعر كښې چه دي د وصال د شپي تصور او آرزو كوي داسې ايسې چه دي له خپلي معشوقې نه ديوي رښتياڼي ميني طمع لري او بي له دلداري نه نور هېڅ نه غواړي يعنې همدا ارماند لري چه زه په ځير ځير ستا مخ ته وگورم او پخپلو اوبښكو او ژړا كښې درته د خپلي ميني اظهار و كړم ته را پاڅېږې زما اوبښكي پاكې كړې، ډاډ را كړي، او د لاسا مي كړي، په آخر كښې ته هم راسره وژاړي او دواړه د دي دپاره چه يو د بل بيلتون ونه وينو خپل مرگ له بل نه د مخه وغواړو او هر يو بل ته د ډېر عمر دعا وكو.

شعر دا دي:

ته ناظرو خپلو پښو ته له حيا شپي
د غنچي غوندي اوده په غېر زما شپي

زه دې درسته شپه ځير ځير و مخ ته گورم
چه خوب درشي سر زما په زنكون كېږدي

زدي مخ ته کاته کړم په ورت ورت ژاړم چه اخر به يوه ورځ له ما جدا شي
 زما اوبسکي په رخسار د تاپر بو وزي وين له خوبه لکه گل په شبنم بيا شي
 په رويمال مې اوبسکي وچې کړي ډاډ را کړي زه فرياد کړم ته زما په دلاسا شي
 تينکوې ژړا زما د زره د پاره چه غر بوزور درباندي وکړي په ژړا شي
 زه تر تالمړي مرگ غواړم ته ترمانه زه و تاته ته و ما ته په دعا شي

پدې بيتو کښې علاوه پدې چه يوه مجردده او پاکه مينه پکښې جلوه کوي او سپري پوهوي چه د يوه شاعر زره څه غواړي؟ او څه ارزو لري؟ ډېر نازک کيفيتونه او شاعرانه نکات هم پکښې شته چه د تصوير او تعبير په لحاظ يو خور او ساده شعر کپل کيږي - د يوه عاشق ځير ځير کتل ارومرو د دي باعث کيږي چه معشوقه له ډېري حيا خپلو پښو او د زمکي خوانه وگوري او بيا خپل سر د خوب په وخت کښې د خپل مين په زنگانه کيږدي چه هغه ورځني داسي تعبير وکړي چه لکه غنچه زما په غيږ کښې اوده شوه، پدي وخت کښې طبعاً دي ديوي ورځي د جدائي په غم ژاړي او اوبسکي ئې د هغې په مخ توپري هغه راوينسپري مگر شاعر ئې داسي بولي لکه گل چه په شبنم راوليږي او غورپري په دغه حال کښې چه معشوقه خپل عاشق د خپل هجر په غم کښې ژراند ويني زره ئې سوزي او دغه قيمتي اوبسکي پخپل رويمال وچوي، ده ته ډاډ او تسلي ورکوي مگر ژرائي نه درپري او هماغه شان ئې مړې مړې اوبسکي پر مخ راځي په اخر کښې معشوقه هم که هر څو خپله ژړا تينکوي بي اختياره په ژړا کيږي او د خپل مين د بلي ورځي ببلتون ورته دومره گران ښکاره کيږي چه د خپل مرگ ارزو تر هغه پخوا کوي او دواړه يو بل ته يوراز دعاگانې کوي چه په حقيقت کښې هر يو د بل د دعا نه قبلېده غواړي.

دا خور ژبي او مقتدر شاعر به مو د دي څو شعرونو په رڼا کښې څه نه څه پېژندلي وي او د شعر رنک و كيف به ئې هم لرو ډېر معلوم شوي وي او س ئې يو څو نور شعرونه هم د نمونو په ډول وگورئ ځکه چه د يوه شاعر شاعري څنگه چه له خپلو اشعارو معلومپري هغومره تبصره کونکو په وينا کښې نه معلومپري او کېدي شي چه ليدونکي ئې په اشعارو کښې بل شان وپېژني.

لمړۍ نمونه

حقيقت د عشق په خوله ويلی نشی دغه اور بی دله نور سهلی نشی

همسايه مي په شپه خوب کولی نشی	درسته شپه ناری وهم د یار له درده
په اوسپن خنخیر دا مست تړلی نشی	د زره مست لره د زلفو خنخیر بویه
پکښې یو د یار په رنگ لیدلی نشی	پدا باغ کښې ډېر گلونه شکفته شوه
چاوی دا چه تور نرگس موندلی نشی	ما د یار د مخ په باغ کښې دی لیدلی
چه یو گوت ئی کاینات زغملی نشی	په هر دم عبدالقادر هسی پیالی چښی

دوهمه نمونه

په اصیل او په کمین راغلی نه دی	محبت په تور په سپین راغلی نه دی
په ارشاد او په تلقین راغلی نه دی	عشق عطا ده ازلی چه په چا وشي
د دی خواست هر گز آمین راغلی نه دی	بیهوده په عشق کښې خواست کوی د صبر
په دا شان خوځ په زمین راغلی نه دی	په راتله ئې بنایسته د خمکی مخ شه

په دکان د عطار هومره خلق پنډوی
خو په زلفو عنبرین راغلی نه دی

دریمه نمونه

خوځ به وائی هسی چه نمر ستا د مخ مثال دی	مخ دی لکه نمر دی تر نسبت ئی نمر مثال دی
یار چه لیده نشی تر دکن لری دېوال دی	سخت دی په سړی باندي نیژدی بېلتون تر لری
ما په دواړو سترگو قبول کړی دا وبال دی	وائی چه وبال دی چه نظر کا ونښه مخ ته
نه چه کړه وړه ښه لری هغه صاحب جمال دی	حسن یو اثر دی چه په مخ کښې د چا وشي
خو خلق پری مست شوه دی لاهسی مالامال دی	خه برکت ناک دی د عشق خم ورته حیران یم
اور می د ټپر چه سر وهلی تر مقال دی	هر چه سوختگان دی په خاطر به ئی لگېری
خه شو که په کور کښې دنیا نلری کنکال دی	زره لری بډای عبدالقادر تر بادشاهانو

څلورمه نمونه

په ژړا ژړا بېل شوی مین غواړه	زره مدام راته ویل کاندی چه ژاړه
لېونیو غوندی گرز په ویجاړه	په طلب ئې د دنیا ودانی پرېرده
د ناموس پروا هېڅ مکړه وئی نغاړه	مسلی دبی ننکی ورپسی لنگ کړه
مانیولی دی د یار زلفینی دواړه	د مکی خنخیر دې نور نیسی په لاس کښې
په محنت سره سره زر خېری له کاره	په خواری مونده شی کام له ډبر زرونو
که نور مست وی له شرابه یا لتاړه	تل دیار په مینه مست عبدالقادر دی

پنجمه نمونه

د مېړونو هغه شته چه د تا نشته
 سترگوربه شه باور ورباندي کاندې
 د سبا په حال غوتې د نوبهار زده
 ستا په بوی چه همکې رانده بېنا شول
 وائی خار و خس جارو کړه چه زه درشم
 هر سحر سترکې د گل په اوبسو دکې
 مه وایه چه زما نشته د چا نشته
 که رانده نارې وهی چه رڼا نشته
 د خزان وهلی وائی سبا نشته
 ستا له بویه بی یعقوبه اشنا نشته
 خار و خس خوبه هم زه یم بی ما نشته
 پدا باغ کښې بی ژړلو خندا نشته

شپږمه نمونه

دریغه نور غمونه لرې شوای له دله
 شبنم وصل د گل بیا مونده خموش شو
 ښه چه ژبه دی قلم شوه په مجلس کښې
 عاشق هېڅ د عشق له سوزه خبر نه و
 د فانوس پرده کښې خراغ کله پتېږی
 په ماتم د پروانه چه خان ئې وسو
 درسته شپه دې په ماتم عبدالقادر کړ
 پکښې غم د خپل اشنا وی تل تر تله
 تری محرومه شوه چه شور کاندې بلبله
 شمع تا چه د خپل سوز قصه وبله
 دا لمبه پری معشوقی ولگوله
 که ئې مخ په پلوپت و مالیدله
 شمع او پرتندی بل کړ کرزېدله
 نه بی غمه په پالنگ باندي خمله

عبدالقادر خان پخپل شعر کښې تصوفی مضامین هم راوړی او داسې معلومېږی چه پدی
 خوا کښې هم ښه عمیق معلومات لری یا په بل عبارت د عارفانه سندرو او صوفیانه مزاج
 خاوند هم دی، دنیا ته هم په کم نظر کوری او د زاهد په مقابل کښې د رندانو ملگری
 دی لکه چه وائی:

د زاهد شرب جدا د رند جدا دی له ماهی به کله کار د سمندر شی

پدی بیت کښې چه دی کوم مثالونه د زاهد اورند دپاره راوړی معلومېږی چه دی دی
 دواړو ته په څه نظر کوری او کوم لورته میل لری - د ده د تصوفی افکارو او صوفیت
 رنگ له دی شعره هم معلومېږی.

چه وجود د ذری شته هومره ذره ده
 د هستی نوم هغه وخت ورباندي ښائی
 د عنصر له چار دېواله چه راووزی
 وهر لوری ته چه مخ کا نمونخ ئې کېږی
 په خنبل د سترگوخی تر شرق وغربه
 خوچه محوه خپل وجود کاندې اقیاب شی
 امیخته چه له محیط سره سیلاب شی
 اروېده لیده ئې واړه بی حجاب شی
 چه قبله ئې دیار مخ وروخی محراب شی
 تر نظر د عارفانو تله شتاب شی

د مهمندو دوره

رحمان بابا او حمید

د خټکو دوره لا هماغسې په قوت کښې ده او د خوشحال شاعری په هماغه پوخوالی د ده په زامنو او نمسیانو کښې ځان ښکاره کوی چه ناڅاپه د مهمندو په کورنۍ کښې د شعر او ادب دوه پاخه استاذان او امامان پیدا کېږی چه یو عبدالرحمن بابا او بل ماشوخیل حمید دی، د دوی شعر او شاعری له پخوا وخته بل راز ایسی او هر یو د پښتو شعر ته نوی رنگ ورکوی، دا رنگونه د پښتو روستیو شاعرانو ته ډېر ښه ښکاره کېږی او کونښ کوی چه خپل شعر پری رنگین او ښایسته کړی، یعنی څوک د یوه او څوک د بل شاکردی کوی – دا دوه نوموړی او پاخه شاعران په ټولو پښتنو کښې یو عام شهرت پیدا کوی، او لری نزدې ټول پښتانه ورته په درنه سترگه کوری.

داسی پښتون به نه وی چه دغه د شعر او ادب مشران به نه پېژنی او نه به ئې ستائی – په ډېرو ادبی محافلو کښې کورو چه د دوی په شعر او شاعرۍ خبری کېږی او هر څوک ورسره مخصوصه دلچسپی لری حکه چه دا دوه منلی استاذان لکه دوه غټ او روښانه ستوری وړاندې وروسته دنیا ته راغلی او هر یوه له ځانه سره نوی رڼا راوړې ده.

رحمان بابا د پټې خزانې په استناد په ۱۰۴۲ کښې یعنی تر خوشحال خان خټکه شل کاله وروسته زوکړی او تر ۱۱۱۸ پوری ئې ژوند یقینی دی – د حمید د زوکړی نېټه د پښتانه شعراؤ په وینا په ۱۱۰۰ کښې معلومېږی چه تر ۳۷ کلنۍ پوری ئې ژوند په یقین سره معلوم دی نو دوی دواړه د خټکو د شاعرۍ په عین شور و زور کښې پیدا شویدی او د دوی په مقابل کښې خټکو پیاوړی شاعران درلودل، خوشحال خو خپله تر ۱۰۸۰ پورې ژوندی ښکاره کېږی او سړی ویلی شی چه د رحمان بابا د شاعرۍ ابتدا او د ده انتها به سره یو ځای شوی وی، او که فرضاً د رحمان بابا شاعری تر خوشحالخان وروسته شروع شوی وی نو په خټکو کښې خو لکه عبدالقادر خان او اشرف خان هجری او داسی نور ښه شاعران موجود و، او د خوشحال خان د کورنۍ روستی شاعر علیخان خټک چه تر ۱۱۱۸ پوری ئې د ژوند پته لکېږی د یوې ښې قریحی او قوی شاعرۍ خاوند دی او سړی ویلی شی چه د دغسی پیاوړو او پخو شاعرانو په وخت کښې دغسی امتیاز او شهرت پیدا کول لکه رحمان بابا او حمید چه ئې لری څه آسانه کار نه دی – په داسې وخت ډېر قوت په کار دی چه یو شاعر خپل ځان او خپل شعر عام او مشهور و مقبول کړی.

او روستنی شاعران لکه پیر محمد کاکړ چه د خپل وخت ممتاز او پوخ شاعر دی د رحمان بابا شاعرۍ ته پداسې نظر وگوري چه د خوشحال تشبیه ورسره وکړي او و وائي: هېڅ تر شعر د رحمان به ډېر کم نه وی و منصف ته د خټک خوشحالخان شعر

دا معلومه ده چه هر څوک چه یو شی له بل سره مشابه کوی نو هغه بل ئی په نظر کښې زیات ښکاری او ښه ورته ایسی- هر کله چه دلته د خټکو او مهمندو د شاعرۍ مقایسه او موازنه مطلب نه دی نو له دی خبرې تېرېرو او د مهمندو د دغو دوو مشهورو شاعرانو د شعر او شاعرۍ رنگ په لاندینی ډول لږ او ډېر ښیو:

د دوی د شاعرانه فیضان او سپېڅلی نور څخه ډېر تیاره کورونه رڼا شوي او ډېرو ځایو ته ئې سپینی پلوشی رسېدلي دي.

د دوی ادبی مکتبونه تر اوسه پورې داسې جاری دی چه د تعطیل ورځی او جمعه یا پنجشنبه پکښې هېڅکله نه وی. د دوی د شاعرۍ دوه لوی بحرونه که څه هم څنګ په څنګ او یو ځای بهیري مګر بیا هم یو غیبی برزخ د دواړو تر مینځ شته چه یو له بله ئې په هر څه کښې بېلوی او هر څوک ئې فرق کولی شی.

د دوی د ادبی گلزارونو رنگ و بوی له ورا معلوم دی او د سریندو اوازونه ئې هم په ښه شان پېژندل کېږی خو دا پېژندنه د ټولو په نظر کښې یو راز نه ده او هر څوک ئې یو شان نه وینی، دا یو خوب دی چه هر سړی ئې بېل بېل تعبیر کوی او ډېرې خواوې لری، سړی چه د ننګرهار او سپین غره ادبی فضا او افق ته کوری لکه قوس و قزح څو ډوله رنگونه ئې تر سترګو کېږی چه رحمان او حمید پکښې ځان ښکاره کوی مګر دا رنگونه سره له دې چه ښکاره امتیاز لری بیا هم یو له بله سره ګډ شوی او تداخل پکښې راغلی دی. دی رنگونو برید اوسیمه معلومول یا د دې جغرافیې لیکل څه اسانه کار نه دی.

زه به کونښن وکړم چه د دوی د شعر او ادب نوعیت څه نه څه وښیم مګر زما د اټکل ټال به هم لکه د بودۍ ټال داسی وی چه یوه هوائی ننداره به بلل کېږی ځکه چه دلته ډېر داسی شیان مخی ته راځی چه زه ئې خوند ځم مګر تفصیل ئې نشم کولی. سړی په ډېرو خوږو او خوندورو شیانو ژبه ټکوی او خواږه یا ښه ورته وائی مګر هر څوک پوهېږی چه ټول خواږه او خوندور شیان یو راز نه دی.

ډېرو شیانو ته سړی سپین یا تور وائی مګر څنګه چه سپین او تور یو له بله فرق لری همدغه راز هر یو پخپل کور کښې هم درجی او مراتب لری چه تفاوت ئې ثابت او محقق دی نو زما تبصره به هر کوره د یوې نقشی مثال لری چه لوی لوی غرونه او ډک ډک سیندونه به پکښې لکه خطوط داسی ښکاری او یو اجمالی لوری لودن به سړی ته ښی

مگر لورې ژورې به ئې خوځ نه وینی او نه به پکښې د هیوادونو بهار او خزان معلومېری
خو دا به ټول زما نقصان نه وی د موضوع تقاضا به هم پکښې دخل لری.

سړی چه یوی عمومی هتکامې ته غور ونیسی یا د دوی دواړو دیوانونو ته له وراکوری
داسی معلومېری لکه چه رحمان بابا یو اخلاقی او لارښوونکی شاعر وی چه خلقو ته د
شعر په شپېلی او د عشق په نغمه کښې د ژوندانه سمه لار ښی او د بلبلو په ژبه حکیمانه
خبری کوی مگر حمید د ښکلو او نازولو شنو خالو، تورو سترگو، خط و کاکل ته هر
ساعت سترگکونه وهی او لکه پتنک په سوزېدونکی شمع ځان جلیا کوی. رحمان بابا
زیات میل عشق پرستی ته لری او حمید د حسن پرستی بیرغ هسک کړېدی - دی وائی:
د حمید زندگاني د یار په مخ ده ناقصان به ئې ژوندی بولی په سا

مگر رحمان بابا عشق او مینه هغه څه بولی چه باید خپل ژوند هم ورځنی څار کړی.
ځینی کسان د رحمان بابا او حمید ادبی مکتبونه پدی راز بپلوی چه حمید د نازکخیالی
استاد گڼی او رحمان ته د ساده او خوړی انشا حق ورکوی، یا هغه د جمال اودی د
معنی منادی گڼی، زه دا منم چه د رحمان بابا د عشق قبله له مادی حسن څخه پورته ده
او یوازې ښایست یا تش ښکلیتوب د ده مخه نه ده بنده کړی بلکه دی له دی ښایسته او
رنگینو پردو هغه خوا هم ځینی تجلیات کوری او د مینی په صافه هنداره کښې ماورا له
حسنه نور شیان هم وینی - د ده عشق او محبت د حسن او سینکار مولود نه دی بلکه د
ده په نزد حسن د عشق په اعتبار نامه چلېری او په همدغه سکه قدر پیدا کوی.
لکه چه پدې بیتونو کښې دا مطلب په ښه شان څرگندوی:

نار د عشق پرورش می له عشقه	هسې نه چه د خوبانو په سینکار شی
هیڅ موقوف د معشوقې په حسن نه دی	د عاشق خاطر پخپله مینه ښاد دی
حسن واره د عاشق په عشق موقوف دی	معشوقه که وی جوړی که ښاپېری
عشق دی دا چه معشوقه شوو عاشق ته	ښه رخسار د مهرویانو په اسلوب

مگر د دې خبرې معنی دا نه ده چه د رحمان بابا شعر کښې غزلی آهنگ او شعری جاذبه
له چا نه کمه ده یا دا چه ده د حسن او ښایست ننداره نده کړی او د نازکیخالی برخه
ئې لږه ده. همدارنگه حمید هم یوازې د تش خیال خاوند نه دی بلکه د ننگ و نام
پوره طرفدار او د تن اسانی دښمن هم دی - د درس او مکتب دروازی ته ئې هم
هلکان را بللی او د یتیمانو اوبسکی ئې هم پخپلو لستونو پاکی کړیدی، د عشق او مینی

دپاره ئی هر راز ذلت ته سر نېولی مگر د طمع خنجیر ئی په غاړه نه دی پری اېسی^(۱) د
 چا مغلواله ئی کله نه ده تېره کړی مگر هېڅ کله ئی له خدایه داسی دروندوالی هم نه
 دی غوښتی چه په چا باندی بار شی^(۲) زه اوس دلته په دی مقاله کښی د دی دواړو
 نوموړو شاعرانو په شعر باندی هغه شان تبصره نشم کولی چه د موضوع حق پوره ادا شی
 او ټول خصوصیات ئی وښودل شی مگر څه نه څه به ځینو ټکو ته اشاره وکړم چه د دوی
 د کلام د افادې ډول او هغه کیف چه د دوی په شعر کښی لیدل کېږی تر یوه حده
 وښودل شی.

لکه چه رحمان بابا پخپله شاعری کښی له عشق او مینی ډېر متاثر دی او هر هر ځای دغه
 مضمون په راز راز پیرایو کښی ادا کوی، حمید هم د محبت سوز و گداز ناقراره کړی او
 په متعددو ځایو کښی له عشق نه فریادونه کوی، یعنی یو د عشق ستاینه کوی او اعلی
 مرتبه ئی بولی او بل ئی اسمانی تندر او توره بلا کښی یا ورځنی په سرو لمبو او غم
 باندی تعبیرونه کوی چه دغه دی دلته ئی نمونی ښیو.

رحمان بابا او عشق:

د جمله و مخلوقاتو پلار دی دا
 تر همه کارونو غوره کار دی دا
 نور همه واړه ادنی دی ادنی مشی
 پخته نه دی دغه عقل خام زما
 پدې شهر کښی نیستکار او ناتوان نشته
 هسی نه چه یائی پیری یا ئی پلوری
 چه به نه وی بل دا هسی پیر استاد
 څوک چه وائی عاشق ړوند دی هغه خوار شه
 کار د سترگو به څوک څه رنگ په دهان کا
 دا خو عشق دی چه په عرش کرسی قدم ږدی
 ما غوڅ کړیدی له ځانه بل پیوند
 ملایک به واړه وائی چه بشر وای

دا جهان دی خدای له عشقه پیدا کړی
 تر عشق غوره بل څه کار په جهان نشته
 که اعلی مرتبه غواړی عاشقی ده
 څو د عشق په خمخانه ئی داخل نکړم
 عاشقان په عشق کښی واړه سلطانان دی
 عشق یو داد دی په عشق باندی له خدایه
 عشق عاشق لره یو هسی پیر استاد دی
 د رحمان په عاشقی کښی سترگی وشوې
 عشق د نفس له خاصیته منزه دی
 و آسمان ته لاس د عقل نه رسېږی
 بی د عشقه که مې عیب که مې هنر دی
 مرتبه که د عشق شی ورته څرگنده

حمید او عشق:

ما حمید د غم لایق ورته لاس و نیو
 باری تېرله دی تدبیره کړم تقدیر

چه نازل شود عشق تندر له اسمانه
 ما هم زده چه عاشقی توره بلا ده

¹ نور قیدونه واړه سهل دی حمیده
² د خسری په څېر سپک بڼه بی قدره
 خو په غاړه دی د طمع خنجیر مشه
 خدای مې مکره هسی دروند چه په چا بار شم

نور مې هېڅ کله بنادی د وجود نشته
بی مدې ئې زېره سپینه شوه ملاغبرگه
هر نفس په تشه تشه تمنا
نخول شی در په در لکه بیزو
که وی دروند تر کوه قافه تول د چا
تا په کوم قوت ساهه کوتاه اندیشه
عشق می هسی مسخره کر عقل و هوش
تماشه کرم د گلزار په سرو لمبو کبې
لکه نا خپری له خانه د پمن لاس
لاس په خوله ایبې ژړا کرم شب و روز
چه همدم به یم له بکلو پس له مرگه
چه د مینی په کیمیا هم سره زر نشوه
چه دی وینم په خواری کبې مغرور هسی
یاد عشق د لبونیود د خنجیر
د مجنون د درگدا شه لیلی مشه
ناقصان به ئې ژوندی بولی په ساه

چه د عشق په غم اباد یم ډېره شوی
په خوانی د عشق غمونو حمید زور کر
کامیابی په عشق کبې نشته زره چول دی
رستمان د صبر زهد ستا په عشق کبې
عاشقی به ئې آخر تر بې سپک کری
د عشق بار چه اسمان خمکی ساهه نشو
لکه لوبی هلکان په لیونو کا
هر ساعت لکه خلیل په عاشقی کبې
هسی زه د خان په غونډو عشق اخته کرم
عشق د بوری د بدنامی کار راوکر
په راستی می د خپل عشق هسی باور دی
خه فساد وستا په خاورو کبې حمیده
خه کیمیا د عاشقی په لاس در کری
یاد بکلید پاولیو شرنگهار دی
هنکامه د مینی گرمه ده تر حسنه
د حمید زندگانی د یار په مخ ده

د دی خو بیتو خخه بنائی چه د رحمان بابا او حمید د عشق رنگ او ډول خه نه خه
خرگند شوی وی او دا معلومه شوی وی چه دواړه د شعر په محفل کبې د عشق سرینده
غروی مگر هغه پکبې د خوشحالی اودی پکبې د غم سندرې وائی - دی د عشق او
مینی مرور اشنا او هغه پخلا معلومپیری یعنی د هغه د خوشبینی جنبه قوی ده او د ده د
شکایت هنکامه ډېره زوروره ده.

دا فیصله د یوه عمومی نظر نتیجه ده که څوک د دوی دواړو یو یو بیت له نظر لاندی
ونیسی بنائی چه د رحمان بابا په اشعارو کبې هم د شکایت یو نیم بیت پیدا کری لکه:
اشنائی توره بلا ده اشنا مشی جدائی به دی فنا کری فنا مشی

او د حمید په دیوان کبې هم حینی بیتونه ومومی چه د عشق ستاینه او کیمیا توب
ورخنی خرگند شی مگر په عمومی صورت همدغه راز ایسی لکه چه اشاره ورته وشوه.
خه شی چه د حمید په شاعری کبې ډېر زیات ترسترگو کبې هغه د خط کلمه ده چه
اصلاً د فارسی ادب مهم عنصر دی او هلته په راز راز پیرایو کبې ادا شوېده مگر حمید
هم د پښتو ادب خصوصیت ته نه دی کتلی او دا پردی مضمون ئې پخپلو اشعارو کبې

دومره اړولی را اړولی دی چه د ده د شاعریت مهم غړی ورته ویلی شو او دلته ئی حینې نموني نیو:

چه ئی کم کړ ستا حسن کبر و ناز
هغه وړک شو چه په شپه د اور په سوی لږ
بیا مونده له ازادی نه ما غلام خط
چه مې ولید په شرابو کبې د جام خط
په رښتیا کا د بوسی زیری پیغام خط
صبحدم د یار د مخ کړ راته شام خط
که سایه پری د هماشی برابره
مشغولا را څخه پاته د کتاب شوه
روانپری مشکل متن په حاشو
چه راوې ایستم له اوره په اغزو
دا د مخ په روښنائی باندى مغرور
په اسلام باندى برمشه لاس د کفر
مسلط که باندى خط مو اس د کفر
ولی تاب وی دا وریخی د افتاب ډېر
تور او سپین زما د سترگو شو پیدا کړ
چه خوره کړه نن ساعت هر چا ته ژبه
چه حمید به مسافر د هندوستان شی
وی د شپې باد و باران سیل و سیلاب سخت
په اغزن بوتی آرام کا عندلیب زما
چه اغزی مې په لیمو کبې غړوی
چه هرگز به تر قیامته سحر نشی
لکه گل شی پښو لاندی دهاتیانو
سر تر پایه سره لمبه شم شنه لوخړه
که نری نری لوکی حی له چراغه
وائې غلښ په خوله کبې زب کا که ژاله شوه په لاله کبې

منت بار دې یم د ږیری د آغاز
په نو خطو پسې تللی زره موند نشی
چه مې ولیده په مخ د دل آرام خط
د اشنا د مخ د خط هیبت می وخور
د بهار اوریخی نه وی بی بارانه
د مقصود د رمې ونه لیده تیاره شوه
د خط خیال مې له سره تلونی نه دی
چه مشغول دا ستاد مخ په خال و خط شوم
حکه زه کوم اسره د یارو خط ته
هومره بڼه دې خال و خط راسره وکړه
زر په زر به ئی سیاهی د خط پښیمان کا
خدایه خط د یار له مخه لرې لری
هغه مخ چه مې کعبه وه د دوه سترگو
لا که مخ له خال و خط آب و تاب ډېر
د تور خط لیکه ئی گډه په سپین مخ شوه
دارموز کا د یار خط په ماته ژبه
د اشنا له خال و خطه معلومپری
لکی لا د خط په وخت د یار عتاب سخت
د نو خطو درشتی زما اشته ده
څه به خوب کوم د یار د خط له غمه
هسی شپه د یار د خط را باندى راغله
خال و خط ئی هسې چارې په مخ وکړی
سپېلنی غوندى په اور د نو خط حسن
دائې خط نشو نما کاندی له مخه
خط په مخ د صنم راغی که میاشت گېر شوه په هاله کبې

له دغو څو بیتو څخه دومره پته لکېږي چه حمید د فارسی شاعری له تاثیر لاندې ډېر
زیات راغلی دی او د پښتو د شاعری خصوصیت ئې لږ څه بایللی دی د همدې لامله
حینې حایونه ئی تخیل هم فارسی رنگ لری او حینې فارسی مصطلحات ئی هم په کلام
کبې لیدل کېږی چه یو څو نموني ئې دا دي:

که حمید د زرخدان له غمه ژاړی
 که مې تا د مرگ سلا نه ده ورکړی
 چه ئی ستا د تنگی خولی تصور واخست
 دا زما په سرو قد د قد له شرمه
 چه خندا دی کیند کوهی په زرخدان کښې
 وایم پرېوتم وسل گزو کوهی ته
 چه دا ستا چاه زرخ ته نه رسپړی

په کوهی کښې اویزان دی نه دی گرم
 زرخدان دی راته کینی گور په څه
 په دی فکر کښې غنچه شوه په زره تنگه
 فلک ودرېده سرکوزی خمیده
 ما هاله پکښې لیده خپل پرېواته
 چه په یاد راته د ښکلو زرخدان شی
 د کم عمر رسن څه کوم بی تا

دلته باید څوک دا گمان ونکړي چه زه د ده هر بیت چه نازک خیالی پکښې وی د فارسی
 ادب اغیزه بولم یا دا وایم چه په پښتو اشعارو کښې بیخی تخیل نشته او نازک خیالی پکښې
 نه ځایپړی - زه به تاسی ته د پښتو په عام ادب او لنډیو کښې هم نازک خیالی وښیم چه
 څوک ورته د فارسی اغیزه ونشی ویلی او د پښتو خپل مال ئې وبولي لکه:

په گودر سور سالو ښکاره شو ما وی دې تورو اوبو اور واخست مینه

حمید هم ځینی بیتونه لری چه هغه د ده خپل تخیل دی او پر دی رنگ نلری لکه دا
 بیتونه:

لکه سرد پسه په اورغابونه سپین کا هسی مالره له غمه خندا راغله
 د اشنا د منگوری زلفو په خیال کښې موی په موی راباندی زهر د منگورځی

زما مقصد له فارسی تخیل څخه هغه تخیل دی چه په فارسی ادب کښې ئې د ضرب
 المثل حیث پیدا کړی دی او د فارسی د ټولو شاعرانو مشترک مال گرزېدلی دی لکه د
 حمید پدی بیت کښې ئې چه گورو:

د هوسی په ښکر برات زما د مطلب شو هوسی زه نشم نیوی د پښو په دو

دلته که څه هم د فارسی دا مخصوص مضمون (برات عاشقان بر شاخ آهو) ډېر ښه ادا
 شویدی ځکه چه پدی ځای کښې دا مضمون یو مخصوص لطف هم لری چه (برات)
 نامی د حمید محبوب او معشوق هم و، او په همدغه سبب پکښې یوه ښه تلمیح هم شته
 مگر بیا هم د یوه پښتانه شاعر د ستاینی موجب نشی کیدی او د حمید دپاره ئې عیب
 بولو که څه هم د نورو دپاره حسن دی. حمید په همدغه سبب چه فارسی ادب لږ څه د
 ده د خولی خوند بل راز کړی دی ځینی داسی بیتونه ئې خولی ته ورغلی دی چه هغه

د پښتو د عمومي صفت منافي بلل کيږي او د نورو پښتنو شاعرانو په کلام کښې دومره
ډېر نه ليدل کيږي لکه دا خو بيتونه:

بیهوده مې ځان شمېره د یار له پیسو	چه لایق په دغه شمار کښې نه وه نشو
دا خطاب د پادشاهی د سلطانی دی	چه یار وبولی حمید د اسپې په اسم
د حمید په څېر به ځان د بنکلو پسی کړی	که څوک بیا مومی د عشق کمینه فیض
په سړو کښې به ځان هومره حساب نکړم	خو حساب نشم د یار د درپه سپیو کښې
ستا د در د سپیو قدر مې بیا نه موند	که هر څو مې درته ځان کړ کمینه
چه سپی توب د عاشقی راڅخه نه ځی	ځکه شم باله شاره په توپه چخه
دا سپی توب دی زما خوښ ترسړیتوبه	که په مینه کښې هر څوسړی سپی کيږی

برسېره پدی چه فارسی ذوق د ده په دېوان کښې دغه راز د عزت النفس منافي بيتونه
پیدا کړی دی ځینې داسی بیتونه ئې هم د ده له قریحی زیږولی دی چه لکه د فارسی
ځینې تخیلی بیتونه له واقعیت او حقیقت څخه ډېر لری وی چه دغه راز بیتونه د پښتو په
ادب کښې بل راز ایسی او د پښتو په ذوق هم چندان ښه نه لگی وگورئ حمید په یوه
ځای کښې وائی:

زلزله د یار د خط د راتلو گوره	نړوی مې په تندی آسمان د مشکو
چه اوربڅ د یار د خط په خاطر راشی	اوروی می ترلیمو باران د مشکو

دا بیتونه علاوه پر دی چه د وقوعیت په لحاظ پری اعتراض کیدی شی د شعری تناسب
په اعتبار هم د انتقاد وړ دی ځکه چه د مشکو اسمان د خط زلزله او بیا هغه مفهوم چه
دی ئې له دی دوو مصروعو څخه اخلی څو رازه نواقص لری، همدارنگه د اوبښکو
باران ته د مشکو باران ویل هم یوه نوی خبره ده ...
په یوه بل ځای کښې وائی:

خال و خط ئې هسی چاری په مخ وکړی لکه گل شی پښو لاندې د هاتیانو

دلته که خط د هاتی مثال پیدا کړی شی او مخ لکه گل د دغه تور هاتی له پښو لاندی
وگڼو نو د یوې بعیدی تشبیه په سبب څه اړخ ورسره لکوی مگر خال ته هېڅکله دا نشو
ویلی ځکه چه هغه لا د مخ ښایست او ښه ښکاره کیدو سبب گرزلی نو خال پدی بیت
کښې خوشی په خوشی د خط په ډب کښې ولاړ دغه راز شیان نور هم له فارسی نه پښتو

ته راغلی دی چه د حمید په اشعارو کښې له رحمان بابا او نورو شاعرانو څخه زیات تر سترگو کېږي.

رحمان بابا هم یو نیم ځای خط یاد کړیدی او د فارسی ادب اغیزه ئې په کلام کښې په هغه اندازه چه گډون او اجتماع تقاضا کوی لیدل کېږي مگر د حمید پکښې کوډۍ ولاړی دی او د ده د نازکخیالی-بوده یا تنسته ئې بللی شو. د حمید ډېر بیتونه مو د خط په باب کښې واورېدل اوس د رحمان بابا یو بیت هم واورئ:

په رخسار چه دې د خط غبار څرگند شو سربلنده شوه فرقه د خاکسارانو

که مو په یاد وی حمید هم دغسی یو بیت لری چه د مضمون په لحاظ همدغه بیت ته ډېر نزدی دی خو شاعریت ئې کمزوری دی ځکه چه هغه ښکاره او په ډانگ پیلې خپل معشوق ته وائی:

منت بار دې یم د زېږی د آغاز چه ئې کم کړ ستا د حسن کبر و ناز

مگر رحمان بابا په هغه ژبه چه د شعر او ادب تقاضا ده همدغه مطلب ادا کوی او یوازی د حسن او ناز کمېدل لا څه چه د محبوب خاکساری-ته هم یو شاعرانه اشارت کوی او په مقابل کښې ئې خپله سربلندی ښئی مگر خپل مناسبت ورسره په ښه شان ساتی او په عین حال کښې د خط تشبیه له غبار سره او بیا د خاکساری-مفهوم پکښې پیدا کول پوره شعری کیف لري.

په یوه بل ځای کښې هم د رحمان بابا خط و خال ته پدی راز کوری:

ستا د مخ په ورق باندي خط و خال دی د مصحف په صحیفو باندي اعراب

پدی بیت کښې د خط و خال تشبیه د مصحف له اعرابونو سره شوېده او پخپله مخ لکه د مصحف پاڼه گڼل شوېده مگر حمید پخپل یوه بیت کښې ورته د کتاب د حاشو نسبت کوی او وائی:

ځکه زه کوم اسره د یار و خط ته روانېږی مشکل متن په حاشو

پدی کښې هېڅ شک نشته چه حمید هم پدې ځای کښې د رحمان بابا مطلب ادا کړیدی خو هغه کیف او لطف چه د مصحف او اعراب په کلمه کښې مومو په متن او حاشیو کښې ئې نه وینو ځکه چه د مخ تشبیه له مصحف سره نسبت متن ته زیات مناسبت

لری او یوه ښه تخیل هم سړی ته پیدا کوی همدارنگه کله کله رحمان بابا چاه زرخدان هم یاد کړیدی لکه:

خوند د لبو او د چاه زرخدان ئې راشه گوره زمزم دا دی کوثر دا دی

مگر حمید ورځنی سل گزه کوهی جوړ کړی او خپل قبر ئې هم پکښې لیدلی دی. سړی چه د رحمان بابا او حمید شاعری ته ښه ځیر شی داسی معلومېری چه حمید کله کله په پخپلو مضامینو او سخرو غوتو کښې هم شعر او شاعری لټوی مگر رحمان بابا یوازی په ساده بیان کښې شعری سحر پیدا کړیدی او هېڅکله داسی نه کوی چه د خط له ورېځی څخه د مشکو بارانونه و اوړوی یا د خط د زلزلی په اثر کښې د مشکو اسمان و نړوی - له خط نه هاتیان هم کله نه جوړوی او د هوسی په ښکر براتونه هم نه لیکي مگر حمید اسمان ته د شعر ځینه ایښی ده^(۱) او همدومره پاته دی چه د غم له زنگانه سر راپورته کړی او پورته ورڅپړی خو زما په کمان چه همدغسی منموم ورختلی دی او د فلک په مانی کښې ئې هم د غم اوړونه بل کړیدی لکه چه پخپله وائی:

چه بلپری پکښې اور زما د آه څه به نه وی د فلک مانی سیاه

د همدی لامله خپل اشنا ته هم له پاسه دا راز پیغام استوي:

سر ترونی نوې میاشت تر سر جار باسی د هر ښکلی درد په سر دی ستا له درده

هغه وخت چه د خپل صنم په مخ د خط لیکه شاوخوا کوری نو هم سمدلاسه وائی:

خط په مخ د صنم راغی که میاشت گیر شوه په هاله کښې دائی غابښ په خوله کښې زیب کا که زاله شوه په لاله کښې

د اسمان شفق هم د خپل زخمی زرگی د شمال بولی چه په همدغه اسمانی سیر کښې ورڅخه لوېدی او هلته پاته شویدی لکه چه پخپله وائی:

ناخبره خلق ئې ولی شفق بولی دا زما د زره له زخم د شمال پرېووت

نو څنگه چه په فارسی کښې بیدل پخپله شاعری کښې په یو سخته لاره روان دی چه غرونه او پېچو می پکښې زښت ډېر دي حمید هم کله کله په لوړو مضمونو پسی د اسمان په څنډو کړزی او له عامې سطحې ډېر ډېر پورته کپړی مگر رحمان بابا پخپله مسله ناست دی د اسمان رانه ستوری ئې په لمن کښې لکه مرغلري را توئپری: دی ورځنی د لویو او وړو دپاره ښایسته امیلونه جوړوی او د خپلو نسیانو په غاړه کښې ئې اچوی.

(۱) و اسمان ته به د شعر ځینی کښپړدی که حمید د غم له سره زنگون وکښی

نو د حمید د شاعری زور او قوت اغلباً په تکلفی او پېچیده مضامینو کښې ګورو او زیاته پهلوانی ئی هم په همدغه تشبیهاتو او استعاراتو کښې وینو مگر د رحمان بابا په شعر کښې یو بل راز کیف ممو چه هغه د ده په ساده انشا کښې د شعر پرښتو اغزیلی دی او په هېڅ راز تکلف نه دی بنا - د همدی لامله کله سړی د ده په حینی اشعارو کښې یو ډول خوند او خوړوالی خکی چه هلته د تشبیه یا استعاری غازه هېڅ نه لیدل کېږی او څه تخیل هم پکښې نه وی لکه پدی بیتو کښې:

که یوځله مې دی زلف په لاس کښېوزی	یووېسته به دی په درست جهان ورنکرم
خودی ونه وینم سترګی که خدای کاندی	عزرائیل لره به هومره ځان ورنکرم
په رحمان باندی د لبومی حرام دی	خود خپلو وینو جام تاوان ورنکرم

د رحمان بابا په دېوان کښې دغه راز ډېر بیتونه موندلی شو چه لکه اصلي مرغلي له ځانه یوه اصلي رڼا لری او د خپل ساده جوهر په لحاظ هر چا ته ښکلی او ښایسته ښکاری وګورئ! دا بیت:

څه اثر به ئی د عقل وی په سر کښې د هغو په سر چه کښې ښاپېری

خومره ساده کیف لری چه هېڅکله ئی سړی په یوه تکلفی او پېچیده مضمون کښې نه مومی.

څوک چه د رحمان بابا په دیوان کښې مطالعه لری هغه به دا ومني چه د ده ساده انشا یو دا راز خوند او کیف لری چه هغه هېڅکله په مصنوعی اشعارو او شعری صنایو کښې نشو موندلی دا اقتدار خدای یوازی رحمان بابا ته ورکړی دی چه ډېر پېچیده او ګران مضمونونه دومره ساده او اسانه کړی چه خاص و عام هر څوک پرې وپوهېږی او خوند ورځنی واخلي - دی ډېر ځله په یوه غزل کښې د عشق مرموز کیفیتونه، د ژوندانه پته فلسفه او شاعرانه نازک خیالات داسې یو ځای کوی چه یو ډېر ساده او روان خوندور شعر ورځنی جوړېږی.

د نمونی په ډول ئی دا څو بیتونه وګورئ:

که په ګنج د شاهې فخر شهریار کا	عاشقان ئی د دلبرو په رخسار کا
خرقه پوشو په خرکه کښې دی موندلی	هغه حظ چه په دنیا کښې دنیا دا کار
پتګانو لره خدای ورکړ په اور کښې	هغه عیش چه ئی بلبلی په گلزار کا
یار د ناز له خوبه پاخی پسی ګرزی	چه فلک د عاشقانو بخت بیدار کا
نیمه شپه ئی یار تر سره پوری کښې	لکه شمع چه څوک بله په مزار کا
د مستی د هوبښیاری یون ښه څرګندوی	په هر چا کښې چه څه وی هسی رفتار کا

د بلبو نغمه زاغ کولی نشی هر سرود اواز په طور د خپل تار کا

د حمید د شاعری رنگ به هم د ده له اشعارو څخه څه نه څه معلوم شوی وی چه دا د عشق او مینې په لمبو سوی او ستی شاعر بی له سوز او گدازه نور څه نه خوښوی او بل راز ژوندون هېڅکله له خدایه نه غواړی د همدی لامله د خپل دیوان شروع په دی ډول کوی:

الهی د محبت سوز و گداز را په دا اور کښې د سهی سمندر ساز را
تن پرور بلب دی عیش کاندی پر کلو پروانه لره په اور زما گداز را

څنگه چه دی د خپل دیوان په آغاز کښې خپله خط مشی نبی او له لویه خدایه د یوه سوزان عشق آرزو کوی تر آخره پوری د ده په زړه کښې دا لمبه نه سپړی او هر هر خای همدغه سوال کوی:

چه دی نوم په غورو واروم سره لمبه شم هومره سوز را کښې پیدا کړی زما ربه

د همدې لامله په هر خای کښې چه د مینې او عشق خبره یادپړی د ده په مخکښې سری لمبی جلوه کوی او د سوز گداز منظری ئې سترگوته درپړی او په ډول ډول پیرایو کښې وائی:

لکه سره لمبه چه خپڅی له تنوره
ته د صبح په څېر خاندی له غروره
تماشه کړم د گلزار په سرو لمبو کښې
هسی زه مومم له تا سوز و گداز
په ژړا مې ځکه نه خی د زړه سوز
لکه اوسی په سره اور کښې سمندر خوښ
نه بی یاره د شاهی په شر و شور کښې
سهیدی نشی بی یاره په پیغور کښې
زه په کور کښې گنم خپل سر په دا کور کښې
په دا کور کښې نشته بله بله شم

له حجابه ئې جلوه هسی جمال کا
زه د شمع په څېر اور په تندی بل کړم
هر ساعت لکه خلیل په عاشقی کښې
لکه موم سوز و گداز مومی له اوره
شومی سوز لکه د شمع دل افروز
هسی یم په درد و غم کښې د دلبر خوښ
همه عمر ولاړ ښه یم په سره اور کښې
سری لمبی ستی سهی په صورت باندی
چه خراغ د یار د مخ راته بل نه وی
د حمید د زړه رڼا په ښکلی مخ ده

نو دغه سپېڅلی اور چه هر وخت د ده د زړه په کوه طور کښې بلپړی او د ده مخه رڼا کوی د هر راز ستایلو او نمانځلو حق لری ځکه چه همدغه اور د شعر او انسانی مینې ساه ده چه د انسان د زړه په فانوس کښې رڼا کوی او بشر ته د سعادت لوری او لاره

نبی- د ده له همدی اور خخه د شعر او شاعری- ډېرې ډیوې هرېخوا ته بلې شویدی او
ډېرو خونو ته ئې رڼا رسېدلې ده.

دغه سوز وگداز چه حمید ئې له خدایه غواړی او لکه پتنگ ورپسی شمع او ډیوې لټوی
د انسان ازلی برخه ده او د انسانیت په دنیا کېنې ډېر لوړ قیمت لری.

دا جذبې باید شاعران وروزی او دا هنگامه همدغسی گرمه وساتی لکه چه حمید ساتلې
ده خکه چه شعر د همدغه احساس د وینولو او پالنې دپاره دنیا ته راغلی دی او د زرونو
اصلاح هم په همدغه دوا باندی کېږی - یو رښتینانی او فطری شاعر باید په دنیا کېنې بې
له مینې او حسن خخه بل حقیقت ته قایل نشی او نور خه ونه پېژنی لکه چه حمید وائی:
یا د ښکلو دپاولیو شرنگهار دی یا د عشق د لېونیو د خنجیر

مگر پدی دواړو کېنې هم د عشق او مینې حق مقدم کېنې او په حسن باندې ډیره ترجیح
ورکوی لکه چه په یوه بل خای کېنې وائی:

هنگامه د مینې گرمه ده تر حسنه د مجنون د درگدا شه لیلی مشه

نو ویلی شو چه حمید د شعر او شاعری- په مقام کېنې د یوه پاخه استاذ خای لری خکه
چه ده د شعر اصلی او اساسی راز ډېر ښه پېژندلی دی او حق لری چه د یوه نوی مکتب
او سبک استاذ ورته ووايو.

وروسته تر دی لری ډېری معرفی- اوس د دی دواړو منلو او مشهورو شاعرانو د شعر نمونې
وگورئ:

رحمان بابا:

لمړۍ نمونه

بیا دی نوی شراب خکلی دی پوهېږم	په رخسار دې گل کرلی دی پوهېږم
که هزار خله لاس سره کړی په نکریزو	تا زما په وینو وللی دی پوهېږم
مگر که زما د مرگ نه ده نو خه ده	رقیبان چه دی بللی دی پوهېږم
خه حاجت دی چه دی خط په ملا لولم	چه زما په باب دی ښکلی دی پوهېږم
رقیبان چه دا تبری په رحمان کاندی	تا پخوا پوری نیولی دی پوهېږم

دوهمه نمونه

زه دا هسې لېونی او مجنون چا کړم؟	له رواج اوله رسومه بیرون چا کړم؟
نه پوهېږم چه دا هسې چاری خوک کا؟	لیونی د خپل نگاه په افسون چا کړم؟
کومې سترگی کوم بانه کومه غمزه ده؟	ډوب شهید غوندی په خاک او په خون چا کړم؟
توان توفیق چه د فتنورا خخه نه و	په فتنې د تور وسترگو مفتون چا کړم؟

رحمان هېڅ له خپله ځانه خبر نه يم چه دا هسي رنگ زبون او محزون چاکړم

دریمه نمونه

ستا د عشق حرفونو تور نه دی گلگون دی	هم په دا چه نوشته په جگر خون دی
تش به نه شی هغه خم د عشق له میو	چه ئې خاوری د فرهاد او د مجنون دی
مقتولان ستا د غمزو دی لاله نه دی	چه په سره کفن له خاورو را بیرون دی
چه بهائې د ځلمیو څخه نشته	جونه نه دی جوړ کنجونه د قارون دی
بادشاهان به په یو دم کبې گدایان کا	ما لیدلی فسادونه د گردون دی
د رحمان د زره خوناب مگر قبول شه	چه مخونه د دلبرو پری گلگون دی

څلورمه نمونه

ستا د مینی گوهر نشته په هر آب کبې	مگر بیا موند شی د اوبو په دریاب کبې
که ته وینی زما پتی څکی دلبرې	رنگ د لېو دی گواه دی پدا باب کبې
په هر ځای چه ستا د لېو نوم آغاز شی	د لاله و باران اوری په حباب کبې
زه حیران دا ستا د وروځود تور خال يم	کافر څه رنگه سجده کاندی محراب کبې
گل له ډبرې باریکی په شبنم خور شی	نازک زرونه بدوی په صاف جواب کبې
د بهار په گل و اوری بارانونه	د څو بیکې طاقت نشته په حباب کبې

پنځمه نمونه

زه د یار په دردو غم کبې شادمان يم	لکه گل د پریشانی په وخت خندان يم
یو وېسته مې د صورت بی عشقه نه دی	څو کیدار پخپل نفس د خپل کاروان يم
د کاملې عقیدې له برکته	د دوهمې په غاړه ناست شاه جهان يم
روښنای مې په طلب کبې شوه حاصله	شپه او ورځ لکه افتاب په لار روان يم
دلبرانو و ته خاک تر تلی لاندې	د دې نور جهان په سر لکه اسمان يم
چه د یار په دیدن سر او مال ښنومه	خلکو و اوری زه هغه عبدالرحمن يم

شپږمه نمونه

که مې څوک په فقیری شمیری فقیر يم	که مې څوک په امیری شمیری امیر يم
د دلبرو صدقی لره ئې غواړم	هسی نه چه په دنیا پسی زهیر يم
هم پند اخلم هم پند وایمه هر چا ته	زه د ځینو یم مرید د ځینو پیر يم
په هجران کبې د وصال خیال را سره وی	په زندان کبې له یوسف سره اسیر يم
په خدا کبې مې ژړا ده لکه شمع	له عالم پت پنهان د ځان په ویر يم
ازادی تر دا په هور ته بله نشته	چه بندی د یار د زلفو په ځنځیر يم

همیشه په غور ناری د هجران اورم رحمن خکه د خپل یار مخ ته په خیریم

حمید ماشو خیل:

لمړۍ نمونه

په فراق دی کونه زېره د افتاب شوه	له حیا دی آئینه په مخ کبې آب شوه
نوی میاشت چه دی روانه په رکاب شوه	ورخ په ورخ ئې روښنائی د مخ زیاتپیری
شکوفه د زره په وینو کبې غرقاب شوه	چه ئې گل دا ستا د مخ په گربوان کښېښود
چه له قهره ئې سمن بشره گلاب شوه	ییا به ولکوی اور د چاپه خونه
خه عجب که د هغو سینه کباب شوه	چه مشغول دا ستا د مخ په خال وخط شوم
مقررره شهید کی زما په باب شوه	ته چه توره تپروی د مخ پوهپیرم
د حمید خونه په مخکبې د سیلاب شوه	ستا د غم له ډېرو اوبسکو چه تل ژاړم

دوهمه نمونه

بیکانه د خپلو مینخ لره رامشه	ارزومند د ییاد درد و دوا مشه
د مجنون د درگدا شه لیلی مشه	هنکامه د مینی گرمه ده تر حسنه
یوزما د زره له نیسی خطا مشه	که بانو دی د نکار ټول تېره غشی
دا بلا واړه په ماشه په تا مشه	که بلا په عشق کبې ډېری دی ناصحه
خوګ له خوا د آهو چشمو جدا مشه	بی له غمه د عشق هر غم ضرر کاندی
دا حمید بلا وهلی ملا مشه	هېخ دی دم ورباندی نه لگی ناصحه

دریمه نمونه

د لکونو په سودا می یو جدام ولاړ	که په مینه کبې مې سرد دلارام ولاړ
عقل وهوش مې له خاطره د اسلام ولاړ	چه مې ولید کفرستان د تورو زلفو
چه له غېری مې وصال د گل اندام ولاړ	خله نه ژاړم غنچې غوندی سرې سترگی
وجنت وته مې فکر له ناکام ولاړ	چه مې نه مونده وصال د دلبرانو
په سپورمی پسی هلك سرته د بام ولاړ	چه می زره د ترکو وصل په سر غواړی

خلورمه نمونه

په دوه چومه دی د خټو مشه بام لور	چه دی نکرم په نېکیو ننگ و نام لور
د مرغه په اندازه غوروه دام لور	زیات و کم تر خپله قدره قدم ږده
د قران په نزدیک نشی اخست گام لور	د مجلس د اهل دلو لوئی مکړه
د صاحب په خنک کبې نه دری غلام لور	استغنا له خلقو نښه د کمال ده

چه په پوزه ئې پېزوان نه وی د طمع د هغو خلقو ګردن بویه مدام لور

پنځمه نمونه

شو به خوری پردی مالونه په ستم	یوه ورځ به دی په نس کښې شی اړم
د مظلوم د مال روټی خپله بوټی خوری	مشه هېڅ په دا خوراک خوښ و خرم
زمانی دی ډېر مزرې هسی خوار کړی	چه وهلی اوس پیشو ته نشی دم
چېری نشی دهاتی تر پښو لاندې	په عاجز مچ و مېړی مه ږده قدم
د یوه تن اندامونه دی بېشکه	لوی هلك بنی ادم په صورت سم
ته هم هېڅ له پرښتی زوکړی نه ئې	چه چارپای بولی دا نور بنی آدم
آدم زاد دی د یوی ونی ښاخونه	چېرته ته ښاخ د زعفران شوی نور شرم
آئینه د زنکون ونیسی و مخ ته	پکښې وګوره احوال د جام جم
د انصاف وروښنائی و ته را ووزه	پرېږده زیست د خود بینی په تور تم
که امسائی د موسی بولی وکړی	ښائی نن ساعت حمیده ستا قلم

شپږمه نمونه

رڼه زره د رقیب نرم په احسان کړی	دا هندورا باندي څه خو مسلمان کړی
زما صبر تېره توره کړی په عشق کښې	رقیبان ورباندي غوڅ پخپل ګمان کړی
چه خاطر د آهو چشمو پری وحشت خوری	هغه واړه ودانی زما دامان کړی
اور زما د دین دنیا په کور کړه پوری	خومی عذر په عزت د عشق مهمان کړی
چه روښان د یار د مخ په ډیوه نه وی	وران زما د زندګۍ خان ومان کړی
یا زمان د یار د وصل کړی رانوی	یامی عمر په هجران کښې یوزمان کړی

ګوره نن په ځیر ځیر مخ د یار حمیده
 چه سبا ورپسی لاس مړی ارمان کړی

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**